

16. Asır Osmanlı Toplumuna Açılan Bir Pencere Fakîrî'nin Risâle-i Ta'rifât'ı*

TANER GÖK**

A Window to Ottoman Society of the 16th Century
Fakîrî's Risâle-i Ta'rifât

Ö Z E T

Osmanlı Devleti'nin siyasî tarihinin aksine ictimâî hayatıyla ilgili günümüze ulaşan bilgi ve belge oldukça azdır. Bu nedenle söz konusu alanla ilgili yapılan çalışmaların istenilen düzeyde olduğunu söylemek güçtür. Şairlerin, içinde yaşadıkları topluma, sosyal meselelere duyarlı kalamayacakları fikrinden hareketle edebî metinlerin, ictimâî hayatla ilgili önemli birer kaynak hüviyeti taşıdığını söylemek mümkündür. Nitekim divan edebiyatı ürünlerinin bu bakış açısıyla incelenmesi neticesinde önemli bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere çalışmamıza konu olan Risâle-i Ta'rifât, bahsi geçen alanla ilgili oldukça kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.

Fakîrî, 1534'te tamamladığı Risâle-i Ta'rifât adlı mesnevisinde o dönemin toplum hayatında bulunan 149 tipi üçer beyitlik fasıllar halinde tarif etmiştir. 492 beyitten oluşan eserde, ulak, azap, müderris, mülazım, imam, zengin, yaşlı, Türk, Acem, ases, remmâl, berber, neyzen, kalenderî, helvacı, kasap, çingene gibi toplumun her kesiminden insan tipi hakkında bilgiler vardır. Şair, bazen mizâhî ya da eleştirel bir tavır takınıp bazen de müstehcen ifadeler kullanmakla birlikte hiçbir zaman tasannuya kaçmadan bu 149 tipi realist denilebilecek bir üslupla toplumun içinden gelen bir birey olarak tarif etmiştir. Risâle-i Ta'rifât, Osmanlı toplumunun, bir şairin muhayyilesindeki intibalarını yansıtmaya gelenek içerisinde müstesna bir yere sahiptir. Bu makalede daha önce farklı çalışmalara konu olmuş ancak tam metni yayımlanmamış olan bu eserin önce şekil ve muhteva incelemesi yapılmış bunun akabinde, mevcut nüshaların karşılaştırılmasıyla oluşturulmuş çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

ABSTRACT

Contrary to the political history of the Ottoman Empire, there are rarely information and document about social life. Consequently, it is difficult to say that the studies have carried out in the field at the desired level. Based on the idea that poets have not been insensitive to the society and social issues in which they live, it is possible to say that literary texts have important resource allocation about social life. It has seen that significant findings have reached as a result of the investigation of divan literature products from this point of view. In this connection, Risâle-i Ta'rifât, which is the subject of study, have contained valuable information about the mentioned field.

Fakîrî, in his mesnevi named Risâle-i Ta'rifât, which he completed in 1534, described 149 characters in the social life of that period in three couplets chapter. In the work consisting of 492 couplets, there is information about the type of people from all society of life such as messenger, torment, mudarris, lieutenant, imam, rich, old, Turkish, Iranian, ases, aremmâl, barber, neyzen, kalenderî, helvacı, butcher, gypsy. The poet sometimes has a humorous or critical attitude, and sometimes uses obscene expressions. But the poet has never described these 149 kinds of people without making any contradictions and described them as an individual who came from within the society. Risâle-i Ta'rifât has an exceptional place in the tradition, reflecting the impressions of the Ottoman society in the imagination of a poet. This article has previously the subject of different studies, but the full text has not published. In addition, the shape and content of this work first have examined. Also,

* Makale Geliş Tarihi: 30.10.2019 / Kabul Tarihi: 07.12.2019.

** Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (tanergok@comu.edu.tr), Orcid Id: 0000-0003-4951-4275.

the translation and written text of the existing copies have compared.

ANAHTAR KELİMELEER
Osmanlı toplumu, sosyal hayat, tarifât.

KEYWORDS
Ottoman society, social life, tarifât.

Giriş

Günümüze kadar yapılan birçok çalışmayla divan edebiyatı farklı açılardan ele alınıp incelenmiştir. Ancak bu yoğun ilgiye rağmen söz konusu edebiyat geleneğinin yaşanan hayatla olan bağı konusunda her kesimden araştırmacıyı üzerinde görüş birliğine vordırarak doyurucu sonuçlara ulaşıp ulaşamadığı tartışmalı bir meseledir. Bu durumun çözüme kavuşturulamamış olmasının en büyük nedeni ise divan edebiyatı metinlerinin henüz içerik bakımından sınırlarının çizilememiş olmasıdır. Çünkü bilindik bir konunun işlendiği herhangi bir eser ya da şiirde bile araştırmacıları şaşırtan beklenmedik bulgular tespit edilebilmektedir. Hal böyle olunca her ne kadar divan edebiyatı geleneği ömrünü tamamlamış bile olsa bütün eserler incelenip eleştiri süzgecinden geçirilmediği sürece bu konuda kesin bir kanaate varmak mümkün değildir. Çalışmaya konu edilen *Risâle-i Ta'rifât*, bu durumun somut bir örneğidir. Çünkü bu eser, bütün olarak gelenekte örneğine rastlanmayan bir mahiyet arz etmektedir. Eserin yazarı Fakîrî, 16. asır Osmanlı toplumuna adeta mercek tutarak tam 149 farklı tipi tek tek ele alıp haklarında bilgiler vermiştir. Aşağıda etraflıca değinilecek olan bu tipler arasında vezirden asese, kadıya, müderrise, çengiye, neyzene, şeyhe, hokkabaza, kalendere kadar hemen hemen toplumun her kesiminden bireyleri bulabilmek mümkündür.

Fakîrî'nin eserine "Risâle" adını vermesi tesadüfi değildir. Arap ve Fars edebiyatlarında eski dönemlerden itibaren kullanılan bu kelimenin, Osmanlı sahasında hacmi küçük ilmî eserler için kullanıldığı görülmektedir (Uzun 2008: 35/114). Nitekim Mehmet Zeki Pakalın, "*Küçük kitap yerinde kullanılır tâbirdir. Risale bazan bir kaç maddeyi ihtiva ederse de en ziyade bir madde hakkında yazılırdı.*" (Pakalın 1993: III/50), şeklindeki tarifıyla risalenin genellikle belirli bir konuda yazılan kısa ve küçük kitap olduğunu vurgulamıştır. Bu tanımlara rağmen Osmanlılarda risalenin, sabit bir anlamının olduğunu söylemek güçtür. Zira yazma eser

kütüphanelerinde görüleceği üzere farklı hacim ve türlerde birçok esere risale adı verilmiştir. Daha çok dinî ve ilmî alanlarda yoğunlaşan bu eserlerin ortak özelliği, “Risale-i Reml, Risâletü'l-Âdâb, Risâle-i Tecvîd vb.” gibi genellikle tek konudan oluşmalarıdır. *Risâle-i Ta'rifât*'ın hem hacminin küçük olması hem de yalnızca tiplerin tarifini ihtiva etmesi, Fakîrî'nin neden bu adı seçtiğinin kanaatimizce temel nedenleridir.

1. Risâle-i Ta'rifât

16. asırda yaşayan Fakîrî'nin¹ *Risâle-i Ta'rifât* haricinde *Şehrengiz-i İstanbul* ve *Letâ'if* adlı iki eseriyle çeşitli mecmualarda geçen yüz civarında şiiri vardır. Fakîrî, üretken bir şair olmamakla birlikte ele aldığı konular bakımından gelenek içerisinde hususi bir yere sahiptir. Bu cümleden olmak üzere *Risâle-i Ta'rifât*, müstakil olarak toplumdaki tipleri işleyen nadide bir eserdir.

Risâle-i Ta'rifât hakkındaki ilk yazı Fuad Köprülü'ye aittir. Köprülü, “onuncu asır Türk hayatını, içtimaî sınıflarını gösteren eski ve meçhul bir eser” ifadesiyle nitelediği bu eseri, metne yer vermeden genel hatlarıyla tanıtip örnek parçalarla eserin kültür tarihi açısından önemini ortaya koymuştur. Ona göre *Risâle-i Ta'rifât*, tarihen çok önemli olmakla birlikte aruz ve kafiye kuralları açısından birçok hata ile doludur. Bu nedenle eserin sanat bakımından pek bir kıymeti yoktur. Ancak Köprülü, bu kısa yazısında özellikle medeniyet tarihimiz açısından esere büyük bir önem atfetmiştir (Köprülüzâde 1926: 145-147).

Risâle-i Ta'rifât üzerine İstanbul Ünivesitesinde 1939'da bir sömestir ödevi ve 1947'de bir mezuniyet tezi hazırlanmıştır. Ödevinde yalnızca ismi bulunan Nesrin adlı öğrenci, Fuad Köprülü danışmanlığında

¹ Daha önce yapılan çalışmalarda mevcut kaynaklar taranıp Fakîrî ve eserleri hakkında bilgiler ortaya çıkarıldığı için burada yalnızca şairin yaşadığı dönem ve eserleri zikredilecektir. Hayatı hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Kaşif Yılmaz, “Fakîrî'nin Kanûnî'ye Sunduğu Risâle-i Ta'rifât Adlı Eserinin Kültür ve Medeniyet Tarihimiz Açısından Önemi”, *Yedi İklim*, 42, ss. 44-46; Taner Gök, “Fakîrî'nin İstanbul Şehrengizi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 21, ss. 233-282; Büşra Çelik, “16. Yüzyıl Şairlerinden Fakîrî ve Şiirleri”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2, ss. 787-844.

hazırladığı “Risale-i Tarifat’ın Edisyon Kritiği” adlı çalışmasında iki nüshadan yararlanarak tam bir metin oluşturup eseri istinsah etmiştir. Arap harfli bu istinsahta Fakîrî ve eseri hakkında kısa bir değerlendirme de yapılmıştır.² 1947’de İsmail Ulçugür adlı öğrenci tarafından hazırlanan “Fakîrî ve Risâle-i Ta’rifât’ı” adlı mezuniyet tezinde ise daha kapsamlı bir inceleme ile şair ve eseri değerlendirilip eserin çeviriyazısına yer verilmiştir. Ancak söz konusu çeviriyazılı metin, hem tek nüshaya dayandırılmış hem de içinde okunmadan bırakılan birçok beyit vardır. Haliyle eserin tam metnini ihtiva ettiğini söylemek güçtür. Eser hakkında son çalışma 1977’de Kaşif Yılmaz tarafından yapılmıştır. “Fakîrî, Şehrengiz-i Fakîrî, Risâle-i Ta’rifât”³ adlı bu metin, Atatürk Üniversitesinde doktora tez öncesi çalışması olarak hazırlanmıştır. Ancak bu çalışmanın, bir tez hüviyeti taşımadığı için ne Atatürk Üniversitesinde ne de Yüksek Öğretim Kurumunda bir kopyası vardır. Yani ödev olarak hazırlandığı için resmi olarak saklanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın içeriği hakkında bilgi vermek mümkün değildir. Bunların haricinde yine Kaşif Yılmaz tarafından, Yedi İklim dergisinin 42. sayısında “Fakîrî’nin Kanunî’ye Sunduğu ‘Risâle-i Ta’rifât’ Adlı Eserinin Kültür ve Medeniyet Tarihimiz Açısından Önemi” başlıklı üç sayfalık kısa bir tanıtım yazısı kaleme alınmış ve değerlendirmeden ziyade ağırlıklı olarak örnek beyitlere yer verilmiştir.

Edith Gülçin Ambros, *Risâle-i Ta’rifât*’tan seçtiği altı tipi (Arap, Fellah, Acem, Rûmî, Türk, Çingene) tanıttığı “Six lampoons out of Faqîrî’s Risâle-i ta’rifât” başlıklı makalesinde, eserin nüshaları ve hakkında bilgi bulunabilecek kaynakları da detaylı bir şekilde vermiştir.⁴

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere *Risâle-i Ta’rifât*, daha önce başka çalışmalara konu olmuş; ancak mevcut nüshalardan yararlanılarak hazırlanmış tam metni ve detaylı incelemesi ilgililerin istifadesine

² Nesrin (1938-1939), *Risale-i Tarifat’ın Edisyon Kritiği*, İstanbul Üniversitesi Türkoloji Disiplini 5. Sömestir Travayı.

³ Kaşif Yılmaz (1977), *Fakîrî, Şehrengiz-i Fakîrî, Risâle-i Ta’rifât*, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Dalında Doktora Tez Öncesi Çalışması, Erzurum.

⁴ Edith Gülçin Ambros (1992), “Six lampoons out of Faqîrî’s Risâle-i ta’rifât”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes in memoriam Anton C. Schaendlinger*, 82, ss. 27-36.

sunulamamıştır. Çalışmamızda bu eksikliğin giderilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz.

1.1. Şekil Özellikleri

Mesnevi nazım şekliyle yazılan *Risâle-i Ta'rifât*, toplam 492 beyittir. Fakîrî, eserini mesnevilerde sıkça kullanılan hezec bahrinin “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün” kalıbıyla yazmıştır. Köprülü'nün mezkûr yazısında vurguladığı üzere metnin vezin, kafiye ve ahenk konusunda yetkin olduğunu söylemek güçtür. Divan şiirinin klasik olarak nitelendirilen bir döneminde yazılmasına rağmen özellikle imalelerin sayısındaki fazlalık, okunuşun sık sık bozulmasına sebebiyet vermektedir. Fakîrî, eserin henüz ikinci mısrasında dört imale yaparak aslında vezin konusundaki tavrını belli etmiştir: “Dilümi fikrüh ile ehl-i hâl it”. Aruzun Türkçeye olan uyumsuzluğu nedeniyle divan şiirinde aruz kusurları hemen hemen her şiirde rastlanılan bir durum olmakla birlikte başarılı şairler, bu sorunu maharetleriyle en aza indirmeyi başaramışlardır. Ancak 492 beyitlik *Risâle-i Ta'rifât*'ın, atıf vavları ve izafet kesrelerinde yapılan imaleleri kusur sayılmazsa yalnızca 21 beytinde hata yoktur. Bu durumun temelinde Türkçe kelimelerin sıkça kullanılıyor olması varsa da yukarıda belirtildiği gibi Fakîrî'nin vezin konusunda hassas davranmamasının asıl sorun olduğu kanaati hâsıl olmaktadır. Zira şairin, mecmualarda geçen gazellerinde vezni başarılı bir şekilde kullandığı görülmektedir.⁵

Kafiye konusunda eserde geleneğe uygun olarak mürdef kafiyelerin ağırlıkta olduğunu söylemek mümkündür. İkva (Anda kimüh onasa ma'nâ çek çek / Bitüp işi segirdi gide dik dik) ve eklerin kafiye olarak kullanılması (Nedür bu Rüm ili gerçeklerini / Bilürsej başa ta'rif it birini) gibi her eserde görülen kafiye kusurlarının sayısı ise azdır. Yani vezinde görülen yüksek hata oranı kafiyede söz konusu değildir.

1.2. Muhteva Özellikleri

Risâle-i Ta'rifât, klasik bir mesnevi tertibine uygun olarak giriş, konunun işlendiği bölüm ve bitiş olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır.

⁵ Bahsi geçen şiirler için bakınız: Büşra Çelik, a.g.m.

Girişte sırasıyla tevhid, na't, medh-i çehâr-yâr ve padişah için övgü bölümleri vardır. Fakîrî, bazı mesnevilerde kaside nazım şekliyle yazılan bu kısımlarda vezni ve nazım şeklini değiştirmemiştir. Girişte dikkati çeken ilk husus bu bölümün çok kısa olmasıdır. Şair, 29 beyitlik bu kısa girişte tevhide 5, na'ta 4, medh-i çehâr-yâra 15, padişahın övgüsüne ise 5 beyit ayırmıştır.

450 beyit uzunluğundaki konunun işlendiği bölüm *Risâle-i Ta'rifât*'ın ana gövdesini oluşturmaktadır. Fakîrî, eserini fasillara ayırarak yazmıştır. Tevhidde herhangi bir başlığın olmadığı eserde na'ttan itibaren "Fasl" başlıkları kullanılmış, toplamda 158 fasla yer verilmiş ve bunların 150'si konunun işlendiği bölümde yer almıştır. Girişteki fasıllarda belli bir düzen olmamakla birlikte (söz gelimi na't 4, padişahın övgüsü 5 beyittir) konunun işlendiği bölümde her fasıl üçer beyitten oluşmaktadır.

Eserin son bölümü 13 beyitlik bitmiştir. Fakîrî, eserinin beyit sayısını da verdiği bu bölümde okurlardan kusurları için af dileyip hayır dualarını istemiştir.

1.2.1. Eserde Yer Alan Tipler ve Bunların İşleniş Tarzı

Eserdeki tiplere geçmeden önce Fakîrî'nin neden böyle bir eser yazdığının tespit edilmesi, eserin anlaşılması ve fonksiyonunun belirlenmesinde faydalı olacaktır. Fakîrî, klasik bir mesnevi düzenine göre hazırladığı eserinde, önemli bir bölüm olan sebab-i telife yer vermemiştir. Ancak hatimede bazı beyitlerde bu konuya değinmiştir:

480. Neden bu silk-i nazmı derc itmiş / Ki bunca dürr ü gevher harc itmiş

481. Kamu ef'âlini bilmiş zamānu / 'Aceb ahvâlini tuymuş cihānu

482. Bu degme kişinü şanma işidür / Faķîrî uñmaduğun cünbişidür

480. beyitte tecrid sanatıyla kendisine neden böyle bir eser yazdığını soran şair, 481. beyitte bu soruya zamanın bütün olaylarını ve dünyanın bütün hallerini bilmiş olmasını cevap olarak sunmuştur. Yani Fakîrî aslında görmüş geçirmiş bir kişi olarak içinde yaşadığı toplumu aksettirmek istemiştir. Bazen eleştirel bir tavır takınması ise toplumdaki yozlaşma, aksaklıklar, görevini kötüye kullanan memurlar ve bozulan

insan ilişkileri nedeniyledir. Ancak o, hikemî bir üsluptan ziyade mizahtan yararlanmayı tercih etmiştir. Çünkü amacı sorunları tespit edip bunlara çözüm önerileri sunmak değil; mizahî bir üslupla içinde yaşadığı toplumun olumlu ve olumsuz genel bir tarifini yapmaktır.

Eserde geçen tiplerin listesi şu şekildedir:

1	Vezir	51	Zemmâm	101	Ases
2	Kâdî-i Asâkir	52	Akıllı	102	Derbân
3	Defterdâr	53	Mecnûn	103	Muhtesib
4	Nişancı	54	Bekar	104	Harâccı
5	Beyler ve Ağalar	55	Evli	105	Ummâl
6	Solak	56	Güveyi	106	Kethüdâ
7	Silahdâr	57	Sağdıç	107	Mütevellî
8	Çavuş	58	Yaşlı	108	Vezife-hor
9	Ulak	59	Genç	109	Müneccim
10	Yeniçeri	60	Çocuklar	110	Remmâl
11	Mevâlî	61	Yetim	111	Tabib
12	Müftü	62	Fakir	112	Yılançı
13	Kâdî	63	Zengin	113	Şeyyâd
14	Müderris	64	Garîb	114	Nakkâş
15	Mu'îd	65	Vatan Ehli	115	Berber
16	Müsta'iddin	66	Seyyid	116	Kuş-bâz
17	Suhtegân	67	Müteseyyid	117	Cân-bâz
18	Nâib	68	Arap	118	Hokka-bâz
19	Kassâm	69	Acem	119	Gûyende
20	Mansûb	70	Rûmî	120	Neyzen
21	Ma'zûl	71	Türk	121	Kânûncu
22	Mülâzım	72	Seyyâh	122	Çengî

23	Şeyh-i Kâmil	73	Fellâh	123	Reyhâncı
24	Şeyh-i Ferîd	74	Hacı	124	Hammâl
25	Sûfî-i Mürâyî	75	Rumeli Gerçeği	125	Dellâl
26	Vâiz	76	Levend	126	Meyâncı
27	Hatib	77	Şehir Oğlanı	127	Usta
28	Müezzin	78	Âhiryân	128	Tâcir
29	İmâm	79	Nedîm	129	Terzi
30	Hâfızlar	80	Bî-nevâ	130	Takkeci
31	Hoş-hân	81	Peyk	131	Yaşmakçı
32	Mu'arrif	82	Çingene	132	Pabuççu
33	Muallim ve Hoca	83	Işık	133	Sarrâc
34	Kâtib	84	Köçek	134	Dabbâğ
35	Muhâsib	85	Kalenderî	135	Cüllâh
36	Ârif	86	Hayderî	136	Helvacı
37	Zarîf	87	Câmî	137	Bakkâl
38	Güzel	88	Mülhid	138	Aşçı
39	Âşık	89	Müşrik	139	Kassâb
40	Zen-pâre	90	Meyhâneci	140	Sabuncu
41	Gulam-pâre	91	Fâsık	141	Kazancı
42	Rakîb	92	Sarhoş	142	Demirci-Kalaycı-Boyacı
43	Engel	93	Mahmûr	143	Na'l-bant
44	Lala	94	Tiryâki	144	Hamâmcı
45	Ehl-i Rîş-hand	95	Sâkî	145	Dellâk
46	Gammâz	96	Bengî	146	Nâtir

47	Münâfık	97	Sipâhi	147	Külhancı
48	Sâdık	98	Azap	148	Değirmenci
49	Kezzâb	99	Subaşı	149	Doğancı
50	Meddâh	100	Şehremin		

Listede görüleceği üzere eserde devlet adamları, meslek erbabı, esnaflar, zanâatkârlar, askerler, tasavvufî zümreler, çalgıcılar, etnik gruplar gibi toplumun her kesiminden insana rastlamak mümkündür. Listenin uzunluğu *Risâle-i Ta'rifât*'ın önemini yansıtmakla birlikte bu eserin asıl vasfı, bunların toplumun içinden gelen bir şairde uyandırdığı intibâlardır. Fakîrî, listede geçen her bir tipi, söz ve anlam sanatlarıyla dolu bir dil, resmî ve tarafsız bir bakış açısıyla değil halkın içinden gelen bir kişi olarak tanıtmış; böylece Osmanlı toplumunu oluşturan her kesimden bireylerin halkın zihnindeki yansımalarını göstermiştir.

Geniş içeriğine rağmen *Risâle-i Ta'rifât*'ın en büyük eksikliği, içinde kadınların olmamasıdır. Osmanlı toplum tarihi açısından son derece değerli olan bu eserde, herhangi bir kadın tipe yer verilmemesi, üzerinde ayrıca durulması gereken bir meseledir. Fakîrî'nin hiçbir kadın tipe değinmemesinin bilinçli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü toplumu tanıtmaya çalışan bir eserde hiçbir kadının olmaması, Osmanlı toplum ve kültür hayatında kadınların olmadığı anlamına gelir ki bu da o dönemden kalan diğer eserler göz önüne alındığında gerçekliği mümkün olmayan bir durumdur. Bu meseleye dikkat çeken Cemal Kafadar, Osmanlı toplumunda kadının yeri konusundaki bilgisizliğin kaynak yetersizliğinden değil bilgiyi arama şeklinden kaynaklandığını ifade etmiştir (Kafadar 2009: 124-125).

Osmanlı toplumsal yapısı, meslek grupları, memurları ve idarecileri hakkında yeterli olmamakla birlikte günümüze birtakım bilgiler intikal etmiştir. Özellikle tarihî metinler, bu türden bilgiler bakımından zengin sayılabilecek bir içeriğe sahiptir. Ancak bu kişilerin halk nezdinde nasıl değerlendirildikleri konusunda tarihî kaynaklar yetersizdir. İdareci ve memurların yetişmesi, eğitimi, görev alanı, çalışma süresi ve yeri gibi konularda tarihî metinlerden yararlanılabilirken bunların yaşanan hayattaki durumları edebî metinlerden takip edilebilmektedir. Bu

cümleden olmak üzere divan şiirinde makam, mevki ve meslek sahipleriyle ilgili hicivler son derece ilgi çekicidir.⁶ Söz konusu hicivlerin geneli incelendiğinde bunların toplumsal bakışı yansıttıkları anlaşılmaktadır.

Risâle-i Ta'rifât'ta olumsuz bir bakış açısıyla tarif edilen devlet görevlileri daha çok rüşvet, görevi kötüye kullanma, taraflı davranma, zalimlik gibi vasıflarla eleştirilmişlerdir. Bey-ağa, çavuş, ulak, müftü, kadı, nayip, kassam, mansub, mülazım, vaiz, imam, azap, subaşı, şehremini, ases, derban ve kethüda olumsuz; vezir, solak, silahdar, mevali, müderris, müezzin ve sipahi olumlu; defterdar, nişancı, yeniçeri, muid, muallim, kâtip, muhasip ve müteveli ise olumlu ya da olumsuz bir tavır takınılmadan genel özellikleriyle tarif edilen devlet görevlileridir.

Ulaklar, olumsuz tarif edilen tipler arasında en sert eleştiriye maruz kalanlardır. Ayrıcalıklı görevleri nedeniyle geçtikleri yerlerde ulaşımını sağlayabilecek her türlü vasıtaya ve levazıma ücretsiz el koyma yetkisi olan ulaklar, zamanla görevlerini kötüye kullanarak resmî belgelerde *ulak zulmü* şeklinde bir tabirin ortaya çıkmasına sebebiyet vermişlerdir (Çetin 2013: 41-42). Fakîrî, kanlı bir düşman ve aniden gelen bir bela olarak nitelediği ulağın acıma duygusunun olmadığını dile getirmiştir:

54. Nedür bildün mi 'âlemde ulağı/Vilâyetde gezer bir kanlı yağı

55. Teraḥḥum bilmez ü virmez emānı/Şavulmaz bir belâ-yı nāgehānî

Divan şairleri tarafından en çok yerilen isimlerin başında gelen kadılar, burada da eleştirilmişler ve dürüslere değil, ikiyüzlülere yardımcı olmakla suçlanmışlardır. Fakîrî, edebî metinlerde pek karşılaşılmayan naibe de bir başlık açarak onu kadıdan daha sert eleştirmiştir. Osmanlı döneminde Anadolu ve Rumeli kazaskerleri (yani kadıları) İstanbul'da oturup taşraya vekillerini göndermişlerdir. Naip adı verilen bu vekiller, buldukları yerin vekil kadısı olarak şer'î mahkemelerin hâkimliklerini yapmışlardır (Pakalın 1993: II/644). Fakîrî, rüşvetçi dediği naiblerin yalın yüzlü güzellerle eğlenip, kadıyı bile geride bırakacak eğlenceler düzenlediklerini ifade etmiştir:

⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: Hikmet Feridun Güven (1997), *Klasik Türk Şiirinde Hiciv*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

81. Şorarsaŋ nâ'ib-i şehriŋ huzûrın/Yaluŋ yüzli güzellerle sürürin

82. Cihân mülkinde şöyle hoş demi var/Ki kâdîden çok artuŋ 'âlemi var

Vergi memurları (haraççı), tahsildarlar (ummal) ve kethüdalar eserde halkı soyan tipler olarak ele alınmışlardır. Birer vergi memuru olan haraççı ve ummala karşı takınılan bu tavır, aslında dönem insanının içinde bulunduğu ekonomik durumu yansıtması bakımından önemlidir. Fakîrî, bu kişileri yağmacı ve hâin şeklinde nitelemiştir:

342. Hârâccılar nedür bildüŋ mi yârân/Cihân mülkin ide yağma vü talan

345. Nedür bildüŋ mi sen erbâb-ı 'ummâl/Hıyânet birle dâyim cem' ide mâl

Asayiş görevlileri, şairlerin çekindikleri, gündelik hayatta karşı karşıya kaldıkları tipler olarak şiirlerde kendilerine yer bulmuşlardır. Bazı şiirlerde gerçek manada bu kişilerle olan hadiselerle değinilirken bazen de sevgilinin cefasının anlatımında mazmun olarak kullanılmışlardır.⁷ Fakîrî'nin, ases, muhtesib ve subaşını tarif ederken kullandığı kelimeler ve takındığı tavır, bu kişilerin halk arasında uyandırdığı korkuyu açık bir şekilde hissettirmektedir. Ayrıca buradaki ifadelerden subaşının, elinde bozdoğan isimli bir topuz ve zincirle; asesin ise iri bir kütükle gezdiği anlaşılmaktadır:

327. Nedür bildüŋ mi 'âlemde şubaşı/Hârâm loŋma ola zâd u ma'âşı

328. 'Aşâsı bozdoğan tesbîhi zencîr/Şalâtı fısq u 'işyân zulm ü tezvîr

333. 'Asesler hüd şorarsaŋ dönbeqidür/Yeŋi bâzaruŋ içi dernegidür

334. Uluları kediler pîşvâsı/Kiçileri köpekler rehnümâsı

335. Ele alup büyük büyük kütükler/Didüŋin virmeseŋ defî kötekler

*Risâle-i Ta'rifât'*ta 16. asır Osmanlı toplumunun askere bakış açısının izdüşümlerini görmek mümkündür. Eserinde tipleri genelde mizahî ve eleştirel bir tarzda işleyen Fakîrî, askeriyeye mensup kişilerden

⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: Ömür Ceylan (1996), "Divan Şiirinde Emniyet ve Asayiş Görevlileri: Muhtesib, Şahne, Ases", *Tarih ve Medeniyet*, 28, ss. 37-40.

bahsederken bu tavrından tamamen uzaklaşarak medhedici bir üslup kullanmıştır. Bu durumun temelinde şüphesiz Türklerde ordunun toplumdan bağımsız bir kurum olarak değerlendirilmemesinin etkisi vardır. Eserdeki tariflerde askerî giyim kuşamı yansıtıcı ifadeler de bulunmaktadır. Örneğin çavuşların elinde altı dilimli bir topuz olan şeşper; yeniçerilerin ise başlarında sorguç, bellerinde kılıçları vardır. Padişahın muhafızlığını yapan solaklar, bellerinde sadakları, daima önde yürüyüp bir kuş gibi kol kanat gererek padişahı korurlar. Bu kuş benzetmesinde solakların yelpazeyi andıran geniş başlıklarının etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.⁸ Askerler arasında yalnızca azablar eleştirilmiştir. Mehmet Zeki Pakalın'ın tarihî kaynaklara dayandırarak yaptığı açıklamada azablar, kara ve deniz azabları olmak üzere ikiye ayrılan ve yalnızca son dönemlerinde bozulmaya başlayan askerî bir gruptur (Pakalın 1993:I/128-129). Fakîrî'nin, askerî birlik olarak varlıkları yeniçerilerden önceye giden azablar hakkındaki aşağıda görülen ağır eleştirileri, en azından şairin yaşadığı Kânûnî döneminde de azablarla ilgili birtakım sorunlar olduğunu düşündürmektedir. Çünkü Fakîrî, azabları edep ve hayâdan yoksun, insanlara zulmeden, fesatçı kimseler olarak nitelemiştir:

324. Nedür bildüñ mi 'âlemde 'azablar/Be-gâyet bî-ḥayâ vü bî-
edebler

325. İbikler börki kalkanlar kanadı/İderler dünyede dâyim fesâdı

326. Yıkarlar dünyeyi bir dem içinde/'Aceb kuşlardurur 'âlem içinde

Fakîrî'nin mizahi üslubunun ve müstehcen ifadelerinin ağırlıklı olarak geçtiği yerler zampara, gulampare, fellah, ahıryan, peyk, seyyah, sarhoş, mahmur, fellah, şehir oğlanı ve çingene gibi çeşitli halk tiplerini tarif ettiği fasıllardır. Bu bölümlerdeki tasvirler, 16. asrın giyim-kuşamı, ahlak anlayışı, insan ilişkileri, toplumsal çeşitliliği, gündelik yaşamı gibi konularda oldukça değerli bilgiler içermektedir. 48. fasıldaki zampara tasviri, bu tipi resmeder mahiyettedir. Tarifte bir iki parmağı kınalı, saçları taralı, elinde yüzüğü, belinde mendiliyle kanlı canlı bir kişi ortaya çıkmaktadır:

⁸ Solakların başlıkları için bakınız: Luigi Fernando Marsigli (2019), *Osmanlı'da Sosyal Sınıf ve Kimlikler*, (Haz. Kudret Altun), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

150. Nedür zen-bâre bildün mi cihânda/Gözü dâyim ola anuñ yabanda

151. Ola bir iki parmağı kınalı/Turunç-ile belinde dest-mâli

152. Başında kâkûli elde yüzüğü/Dem-â-dem sekseni yiye büzüğü

Eserde geçen çingene faslı, bu topluluğun Osmanlı dönemindeki halini, yaşayışını ve toplumun onlara bakış açısını yansıtmaları bakımından önemlidir. Fakîrî, şeytanın küçük kardeşi şeklinde nitelediği bu taifenin, sürekli birbirleriyle uğraştıklarını, haydut ve toplumun yüz karası olduklarını söylemiştir. Tarihî kaynaklarda bu yorumları destekleyici bilgilere rastlamak mümkündür. Örneğin mühimme defterlerinde, çingenelerin at ve kısraklardan yararlanarak Osmanlı toplum düzenini bozdukları gerekçesiyle bu hayvanlara binmelerinin yasaklandığı yazılıdır. Ayrıca yine aynı kaynaklarda, çingenelere isnat edilen suçların başında asayiş bozma gelmektedir (Altınöz 2007: 17-18). Fakîrî'nin tarifinden, 16. asır Osmanlısında çingenelerin suçla ilişkileri nedeniyle pek sevilmeyen bir topluluk olduğu anlaşılmaktadır:

276. Nedür bildün mi çingâne cihânda/Gezüp ol hânedan hâne cihânda

277. Şeyâfinün kiçi kardeşleridir/Şekâvetde kamu yoldaşlarıdır

278. Dükenmez birbiriyle mâcerâsı/Cihânuñ her biri yüzü karası

Osmanlı'da yaya bir postacı sınıfı olan peykler, padişahın emirlerini, gönderildikleri yere hiç durmadan koşarak götürmeleriyle tanınmışlardır. Koşarken halka "savulun savulun" diye bağırarak peyklerin, ayrıca kaynaklarda kemerlerine ve diz bağlarına küçük çingiraklar bağladıkları da yazılıdır (Uzunçarşılı 1984: 439-440). Peyklerle ilgili fasılda, bu bilgileri tamamlayıcı malumat vardır. Fakîrî, peyklerin geyik gibi sıçrayarak koştuklarını, bir şehirden başka şehire haber götürdüklerini, arkalarında zil takılı olduğunu ve koşarken gazel okuduklarını belirtmiştir:

273. Bilür misin nedür ey dil peykler/Yürürler sıçrayup nite geyikler

274. Urur dâyim şehirden şehre lengi/Götinde aşıup bir iki zengî

275. Oğuyup bir iki yanlış gazeller/Gezüp bazarı cerr ider güzeller

Risâle-i Ta'rifât'ta Anadolu'daki sufi zümrelerin tarihine kaynaklık eder mahiyette değerli bilgiler vardır. Fakîrî, eserinin 91, 92, 93, 94 ve 95. fasıllarında sırasıyla "Işık, Köçek, Kalender, Hayderî ve Câmî" isimli zümreleri tarif etmiştir. İslam dünyasının hemen her yerine ulaşan bu Kalenderî zümrelerin Anadolu'daki durumları hakkında yeterli ve ayırt edici bilgileri ihtiva eden tarihî kaynakların olduğunu söylemek güçtür. Köprülü, Moğol istilasının gerek öncesinde gerekse sonrasında Anadolu'ya Türkistan, Buhara, Harezmi, Irak ve İran'dan birçok dervişin geldiğini ve bunlar arasında ekseriyeti Kalenderîlerin oluşturduğunu ifade etmiştir (Köprülü 2000: 49). Bu kalabalık zümreyle ilgili en büyük sorun tarihî, edebî ve tasavvufî kaynaklarda farklı isimlerle anılan ancak özellikleri Kalenderîleri çağrıştıran grupların Kalenderîlerle aynı olup olmadığıdır. Çünkü bu sorunun cevabı Kalenderîlerin Anadolu'daki tarihinin, yayılma alanlarının ve özelliklerinin belirlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ahmet Yaşar Ocak aynı hususa dikkati çekerek şu soruları dile getirir:

Bütün bunlardan sonra, her iki yüzyılda da hem Osmanlı hem de Avrupa kaynaklarının kullandıkları terimler sıralanacak olursa, XVI.-XVII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamakta olan Kalenderîler'in Kalenderîler, Hayderîler, Rum Abdalları, Işıklar, Torlaklar, Nîmetullâhîler, Câmîler ve nihayet Şemsîler ve Dervişler gibi bir takım isimlerle anıldıklarını görürüz. O halde bütün bu sıralanan terimler ayrı ayrı Kalenderî zümrelerini mi ifade etmekte veya bunlardan bazıları genel, bazıları özel mâhiyet mi taşımaktadır? Yahut bunlardan birkaçı yalnızca bir zümrenin değişik adlarını mu temsil ediyor? (Ocak 1993: 103)

Ocak, çalışmasının devamında bu isimlerin aynı zümreyi yani Kalenderîleri belirtmek için birbirinin yerine kullanıldığını ifade etmiş; ancak "Işık" ismi konusunda farklı görüşlerin olduğunu, özellikle Abdülbaki Gölpınarlı'nın bu terimin yalnızca "Hurufî" demek olduğunda ısrar ettiğini söylemiştir. Ocak, Köprülü ve Gölpınarlı'nın farklı fikirler beyan ettikleri bu durumun, Fakîrî'nin "Işık" faslındaki beyitleri neticesinde netleştirdiğini aktarmıştır: "A. Gölpınarlı bu terimin 'Hurufî' demek olduğunda ısrar eder. Ancak F. Köprülü tarafından da nakledilen, Fakîrî'nin üç beyitlik izahatı, bu terimin Kalenderî ile aynı anlama geldiğinde şüphe bırakmıyor (Ocak 1993: 106)". Nitekim her iki zümrenin tarifinde

kullanılan ifadeler, yukarıdaki tespitlerin doğruluğunu kanıtlar mahiyettedir:

279. **Işık** oldur k'ola mezhebde hâric/Çamu lûfî vü bengî vü havâric

280. 'Alî 'aşkıında yanup şöyle pişmiş / Cihânda on sekiz kez ÷on değışmiş

281. Yanında cur'a-dân yancuqlarıdur/Şanasın Kerbelâ kaçucqlarıdur

285. Nedür bildüj mi kimlerdür **Çalender**/Yata bengî olup sedd-i Sikender

286. Boğazına geçüp bir tavq-ı la'net/'Alâyıkdan ser-â-ser ide 'uzlet

287. Sivâ vü mâsivâdan fâriğu'l-bâl/Ola bu tekye-i miñnetde abdâl

*Risâle-i Ta'rifât'*ın en ilgi çekici bölümlerinin başında Arap, Fars, Rumî ve Türk'ün tarif edildiği fasıllar gelir. Fakîrî, eserinin 76, 77, 78 ve 79. fasıllarında bu dört etnik grubu kendine has üslubuyla günümüz için oldukça önemli bilgiler vererek tarif etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Müslüman Türklerden oluşan toplum, fetihlerle birlikte kozmopolit bir yapıya bürünmüş ve bu yapı ırk esasına göre değil inanç temeline göre şekillenmiştir. Bu bakış açısıyla devleti Müslümanlar kurduğu için Müslümanlara millet-i hâkime; diğer din mensuplarına ise millet-i mahkûme adı verilmiştir (Yediyıldız 1994: 465-466). Osmanlı Devleti'nde insanlar, hangi dine mensup olursa olsunlar vatandaş kabul edilmiş; ancak vatandaşlık yükümlülükleri bakımından Müslümanlarla gayrimüslimler arasında farklılıklar olmuştur. Gayrimüslimlere her ne kadar millet-i mahkûme yani hükmedilen millet adı verilmiş olsa da Osmanlı yönetimi, onlar üzerinde herhangi bir baskı kurmamış, bu milletler kendi dinlerine ve geleneklerine göre yaşamışlardır (Eryılmaz 1992: 15-18). Osmanlı toplumunda Türklerin yanı sıra Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Romenler, Slavlar ve Arapların da olduğu bilinmektedir. Bu toplulukların sahip olduğu haklar, ağırlıklı olarak yaşadıkları şehirler, sosyoekonomik durumları, giyim kuşamları gibi birçok konuda bilgi bulmak mümkündür. Ancak Fakîrî, anlatımıyla okuru, o dönemin yaşayışına taşıyıp bu dört etnik grubun ilgileri, karakter özellikleri, eğlence anlayışları, neler yaptıkları ve alışkanlıklarıyla tanıtmayı başarmıştır. Osmanlı'nın millet anlayışının etkisini Fakîrî'de görmek

mümkündür. Çünkü o, bu dört milleti dinlerini göz önüne alarak tarif etmemiştir. Yani Rumları eleştirip diğer milletleri yüceltmemiştir.

Fakîrî'nin Türk'ü tanıtırken kullandığı ifadeler, Osmanlı dönemi Türk algısının günümüz bakış açısıyla tamamen zıt bir görünüm arz ettiğini göstermektedir. 79. fasılda Türk, omzunda kürkü, başında börkü bulunan, din ve diyanetten anlamayan, yüzünü bile yıkamayan, kaba saba pis bir tip olarak tarif edilmiştir:

243. Nedür bildün mi sen 'âlemde Türk'i/Ola egninde kürki başda börki

244. Ne mezheb bile ne dîn ü diyânet/Yumaz yüzün ne âb-dest ü tahâret

245. Meşeldür bunu dirler ehl-i mezheb/'Avân çoban şerinden şakla yâ Râb

Bu ifadelerin tarihî arka planını anlamada Ahmet Vefik Paşa'nın açıklamaları oldukça önemlidir: "... dört yüz tarihlerinde İslâma dahil olarak mümtazlarına Selçukî, umumuna Guz, gaz ve sehven Togazgaz ve nihayet Türkmen denmiştir. Sahrâ-nişîn olup şehristana dahil olmayanlara Türk ve Oğuz ism-i umûmîsi kalmakla *ileride Türk tabiri kaba, rûstâ'î, raiyet ve Oğuz sade, safdil manasına alınmıştır* (Ahmet Vefik Paşa 2000: 391)". Türk kelimesindeki anlam değişimini yansıtan bu ifadelerden tarihî dönemlerde Türk'ün, kaba ve köylü anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu olumsuz anlam, hiçbir değişime uğramadan divan şiirine de geçmiş ve bunun neticesinde Türk kelimesi şiirlerde kaba, kötü, denî, idraksiz, iz'ansız, kıymetsiz, gaddar ve insafsız gibi manalara gelecek şekilde kullanılmıştır (Levend 1984: 595-597).

Fakîrî'nin, millet tariflerinde Osmanlı'nın hâkimiyeti altındaki bütün coğrafyayı değil bu milletlerin İstanbul'daki fertlerini kastettiği anlaşılmaktadır. Çünkü Arapların anlatıldığı bölümde onların günümüzde İstanbul'un önemli ticaret merkezlerinden olan Tahtakale'de falcılık yaptıklarından bahsedilmiştir. Buradaki ifadelerden Arapların sürekli beng yani afyon kullandıkları, çeng çaldıkları ve falcılık yaptıkları anlaşılmaktadır:

234. 'Arab oldur ki dâyim yiye bengi/Ve likin açlıg-ıla çala çengi

235. Ya micmer gezdüre cem' eyleye māl/Ya Tahte'l-çal'a içre ola remmāl

16. asırda baş gösteren Safevî tehlikesi, uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin ciddi sorunlarından biri olmuştur. Başlangıçta şeyhlikle yetinen ancak daha sonra şahlık davası da güden Şeyh Safiyyüddîn ailesinin en küçük ferdi Şah İsmâil, Safevî Devleti'ni kurmuştur. Şah İsmail, Anadolu'daki Alevileri kendi tarafına çekip Osmanlı'ya karşı bir isyan tasarladığı için Osmanlı padişahları tarafından daima yok edilmesi gereken bir tehlike olarak görülmüştür. Hal böyle olunca Şiilik propagandasıyla taraftar toplayan Şah İsmail, Osmanlı Devleti ve toplumu nazarında düşman hüviyeti kazanmıştır. Bu siyasi olaylar nedeniyle olsa gerek Fakîrî, Acemlerden bahsederken mezhepsel ifadeleri ön plana çıkarmıştır. İlk beyitte Acemleri eğlenceye düşkün olarak niteleyen şair, sonraki iki beyitte onların Rafizî, Şah İsmail taraftarı ya da Haydariyye'ye bağlı olduklarını ve hepsinin hile ve aldatmaya düştüklerini belirtmiştir:

237. Nedür bildün mi 'âlemde 'Acemler/Sürerler dâyima işretde demler

238. Revâfiz haylinün ser-keşleridür /Kimi Şâhî kimisi Hayderîdür

239. Düşüpdürler kamu mekr u füsûna /Virürler naqd-i cân bir kâf u nûna

*Risâle-i Ta'rifât'*ta bahsi geçen bir diğer grup Rûmî'dir. Şairin bu kelimeyle burada hangi milleti kastettiği izaha muhtaç bir durumdur. Çünkü kelimenin ilk anlamına odaklanıp Fakîrî'nin, Rumları tarif ettiği fikrine kapılmak söz konusu kelimenin o dönemde karşıladığı anlamları gözardı etmek manasına gelir. Rum kelimesi, ilk dönem Arap kaynaklarında Bizanslıları ve Bizans Devleti'ni ifade etmektedir. Rûmî ise Rum asıllı olanları tanımlamak için kullanılmıştır. Ancak İstanbul'un fethiyle birlikte bir zamanlar Bizans'ın olan topraklara Müslüman Türkler gelince bu kelimenin anlamında da birtakım genişlemeler olmuştur. Selçuklu ve ilk dönem Osmanlı kaynaklarında hem coğrafi bir isim hem de bu coğrafyada yaşayanları nitelemek için kullanılan Rûmî kelimesi, sonraki dönemlerde ırk bakımından Rumları değil, Osmanlılar'ı kapsayan kültürel ve sosyal bir tanımlama haline gelmiştir (Avcı 2008:

35/225). Nitekim Arap kaynakları üzerine yapılan incelemelerde Arap yazarların, Osmanlıları nitelemek için başlangıçta Etrak; sonra ise Rûmî kelimesini tercih ettikleri anlaşılmıştır. Ancak bu kelimenin salt Osmanlı manasına gelmediği, ortodoks Hristiyanları ya da Rumları kastetmek için de kullanıldığı bilinmektedir (Masters 2017: 28-29). Fakîrî'nin bu kelimeyle Rumlardan ziyade eğitilmiş Osmanlı bireylerini kastettiği düşünülmektedir. Çünkü bu kişiler, ilimle iştiğal eden düz yazı ve şiirde başarılı olmuş kimselerdir:

240. Nedür kimlerdurur bildün mi Rûmî/ Kıla hâşıl zârafetle 'ulümü

241. Kimi münşî dirile kimi şâ'ir/ Zârafetle kıllalar sıhr [ü] sâhir

Nüshalar

Yapılan taramalarda *Risâle-i Ta'rifât*'ın dört nüshası tespit edilmiştir.

1. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NECTY03051 (N): Eserin tam metnini ihtiva eden bu nüsha 22 varaktır. Söz başları yıldızlıdır, sayfa kenarları ve fasıllar arasına cedvel çekilmiştir. Suyolu filigranlı kâğıt kullanılan nüshanın sırtı ve kenarları meşin, üzeri ebru kağıt kaplıdır. Nüshanın sonunda "Bu nazm içinde neşr olan cevâhir tokuz yüz kırk birinden oldu hâşıl, ketebehu Mu'iddîn Naşûh bin Hasan" kaydı vardır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla 1534/35 yılında yazılan eser, Nasuh b. Hasan tarafından istinsah edilmiştir.
2. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Ahmed Paşa 279 (A): Bu nüsha Yahya Bey'in *Şâh u Gedâ* mesnevisinin sonunda 73^a-86^b varakları arasında bulunmaktadır. Divani hatla yazılan metinde başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış, sayfa kenarları ve fasıllar arasına cedvel çekilmiştir. Bu nüsha muhtemelen müstensih hatasından kaynaklanan bir sebeple şairin *Şehrengiz-i İstanbul*'u ile karıştırılmıştır. Çünkü *Şehrengiz-i İstanbul*'un hemen ardından herhangi bir başlık kullanılmadan ve yazı şekli değiştirilmeden aynı sistemle devam edilmiş, *Risâle-i Ta'rifât*'ın 35. faslından sonraki kısmı, *Şehrengiz*'in devamı olarak yazılmıştır.
3. Mevlânâ Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi 194 (M): Bu nüsha Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Hacı Ahmed Paşa 279

nüshası ile İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 3051 nüshasındaki *Risâle-i Ta'rifât* karşılaştırılarak hazırlanmıştır (Levend 1957: 31). Filigransız, nohudî kâğıda rik'a hatla yazılan nüsha 21 varaktır. 1^b-9^a arasında *Şehrengiz-i İstanbul*, 9^a-20^a arasında ise *Risâle-i Ta'rifât* vardır. Gölpınarlı, *Şehrengiz*'i tamamlayıp Ta'rifât'a geçerken "Buradan yukarısı Üniversite Kütüphanesi'nde yok, bu kısım da öbür nüshada yok." kaydını düşmüştür.

4. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 5424: Bir mecmuanın 89^a-93^b varakları arasında yer almaktadır. Baştan ve sondan eksik olan bu nüsha 48-156. fasıllar arasını kapsamaktadır. Mecmuada *Ta'rifât*'a geçilirken "Fakîrî'nün başı eksik Ta'rifât'ı" kaydı düşülmüştür.

Metin kurulurken 1 numaralı nüsha esas alınmıştır. Zira 3 numaralı nüsha Gölpınarlı tarafından 1'den istinsah edilmiştir; 2 ve 4 numaralı nüshalar ise tam değildir. Gölpınarlı, istinsahını yaparken İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi nüshasında bulunan birtakım hataları düzeltmiştir. Bu düzeltmeleri bugün için elde olmayan bir nüshadan yararlanarak mı yoksa doğrudan kendi muktesabatına dayanarak mı yaptığı anlaşılmamaktadır. Metnin kurulmasında mevcut düzeltmeler nedeniyle 1 numaralı nüsha esas alınmakla birlikte Gölpınarlı nüshasından da yararlanılmıştır. 3 numaralı nüsha da bazı yerlerde diğer nüshalardaki hataları gidermesi nedeniyle değerlendirmeye alınmıştır. Hatalarının fazla olması nedeniyle 4 numaralı nüshadan nadiren yararlanılmıştır.

Sonuç

1926'da Fuad Köprülü'nün ilim âlemine tanıttığı *Risâle-i Ta'rifât*, o tarihten itibaren içeriğiyle araştırmacıların dikkatini çekmiş ve üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu eser, 16. asır Osmanlı toplumsal yapısını ve çeşitliliğini aktarması bakımından daha birçok çalışmaya kaynaklık edecek mahiyettedir. Fakîrî'nin yaptığı tarifler, içerisinde her ne kadar mizahî ve müstehcen ifadeler taşısa da bütün olarak her kesimden Osmanlı insanının, halk muhayyilesindeki yansımalarını göstermektedir.

Buna göre başta askerler olmak üzere, mutasavvıflar, bilginler ve medreseyle ilgili kişiler sevilen, kendilerine güven duyulan gruplardır. Ancak mahallî idareciler, memurlar, asayiş görevlileri sevilmeyen, adları hile ve zorbalıkla anılan insanlardır. Bu durum daha Sultan Süleyman hayattayken kurumsal bir bozulmanın başladığını ve bunun halkı olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. Benzer bir durum imam, müftü ve hatip gibi din görevlileri için de geçerlidir. Gösteriş ve ikiyüzlülük, bu kişiler için kullanılan olumsuz nitelermelerdir.

Eserde dikkati çeken durumlardan biri de Fakîrî'nin, mizahı da işin içine katarak çarpık ilişki temayülü olan kişilerden bahsetmesidir. Özellikle gulâmpâre başlığıyla müstakil bir fasılda bu tipin doğrudan anlatılması, toplumda aykırı kişilerin varlığını ve bir eserde ele alınabilecek kadar normalleştiğini düşündürmektedir.

Risâle-i Ta'rifât, sosyal konularla ilgili araştırmalarda edebî metinler incelenmeden varılacak sonuçların daima eksik kalacağını, gerçeği tam manasıyla aktaramayacağını önemli bir delilidir. Özellikle tarifât, hasbîhâl, şehrengiz türündeki metinler, yazıldıkları dönemin yaşayışını birinci el bilgiler vermeleri sebebiyle yalnızca divan şiiri değil farklı bilimsel alanlar için üzerinde durulması gereken metinlerdir.

Metin**1^b****Risâle-i Ta'rifât**

- 1 İlâhî sen beni şâhib-mağâl it
Dilümi fikrûñ ile ehl-i hâl it
- Terennüm eylesün bülbül gibi dil
Açılsun şevkuñ ile gül gibi dil
- Niçe bir gönçe gibi lâl olsun
Demidür gül gibi hoş-hâl olsun
- Çalem çeksün göñül levh-i beyâne
Yazılsun hâl-i erbâb-ı zamâne
- 5 Yazalar okuyalar ehl-i 'irfân
Ola 'âlemde bir hoş tâze destân

1. Faşl

Dilâ bildüñ mi işbu mümkinâtı
Niçün yaratdı Tanrı kâ'inâtı

Niçün halk eyledi bu 'âlemi Hâk
Vücûda geldi bu eşyâ' muhakkak

Yaratdı nûr-ı Aḥmed ḥürmetiyçün
Cihân faḥrı Muḥammed ḥürmetiyçün⁹

Muḥammed muḫtedâ-yı enbiyâdur
Muḥammed pişvâ-yı evliyâdur

2. Faşl

- 10 Nedür bildüñ mi sen bünyâd-ı taḫkîk
Esâs-ı dîn-i ḥâk Bû-Bekr-i Şiddîk
- Odur erbâb-ı dîne rûkn-i a'zâm
Odur kâyim-maḫâm-ı faḥr-ı 'âlem
- Çamu aşḫâba şeyḥ-i muḫtedâdur
Enîs ü yâr-ı ğâr-ı Muştafâ'dur

⁹ N'de 1. Faşlın ikinci beytinin birinci mısraı ile üçüncü beytin ikinci mısraı yer değiştirmiş halde yazılmıştır.

2^a**3. Faşl**

Nedür bildün mi kimdür yâr-ı şânî
Şecâ'at ma'deni¹⁰ vü 'adl kânî

Velâyet menba'ı sulţân-ı ekrem
Kerâmet mecma'ı fâruk-ı a'zâm

15 Emîrû'l-mü'minîn oldur muğarrer
Müşîrû'l-müslimîn oldur muğarrer

4. Faşl

Nedür bildün mi yâr-ı gâr-ı şâliş
K'odur işlah-ı milk-i dîne bâ'is

Odur hem câmi'-i âyât-ı Qur'ân
Emîr-i mülk-i dîn 'Oşmân-ı 'affân

Hayâ kânî şehâvet menba'idur
Vefâ bahrı kerâmet mecma'idur

5. Faşl

Nedür bildün mi kimdür yâr-ı râbi'
Ki ehl-i küfre oldur tîğ-ı kâti'

20 Şecâ'at rezmîne pîrâye oldur
Şehâvet bezmîne sermâye oldur

Egerçi 'ilm şehri Muştafâ'dur
Velî bâbı 'Aliyyü'l-Murtażâ'dur

6. Faşl

Bulardur mülk-i dîne çâr dîvâr
Bulardur vâkıf-ı esrâr-ı ebrâr

Bular revnaç virüpdür şehr-i dîne
Bulardur mülk-i İslâm'a¹¹ medîne

¹⁰ ma'deni M] sa'deti N

¹¹ N'de "İslâm" şeklinde yazılmıştır; ancak anlam gereği "İslâma" şeklinde okunmuştur.

Şalavâtla selâm-ı bî-nihâyet
Resûl'ün hayr-ı âline tamâmet

7. Faşl

2^b

- 25 Dilâ medh eyle evvel şehr-yârı
Ki oldur mülk-i dînüñ tâc-dârı
Süleymân-ı zamân sulţân-ı ğâzî
Sitemden pâk iden râh-ı Hicâz'ı
Penâh-ı ma'delet pîrâye-i dîn
Şeh-i gerdün u sulţânü's-selâţîn
İlâhî devletin pâyende eyle
Cihân hâlkın o şâha bende eyle
Cihân durduqça dursun nâmı anuñ
Zamâne hâlkı olsun râmı anuñ

8. Faşl

- 30 Nedür bildüñ mi erbâb-ı vezâret
Cihânda sâkin-i¹² şadr-ı sa'âdet
Mu'în-i dîn ü devlet fahr-ı âdem
Nizâm-ı memleket işlâh-ı 'âlem
Kamunuñ devleti pâyende olsun
Cihân durduqça şâha bende olsun

9. Faşl

- Nedür bildüñ mi kâdî-i 'asâkir
Ki andan olmaya bir kâdî şâkir
Kimine cân virüp ihsânlar eyler
Kiminüñ cânın alup kanlar eyler
35 Gözedüp müddet-i 'örfî rızâsın
Mülâzımlar hele ister kazâsın

¹² N'de "sâkin" şeklinde yazılmıştır.

10. Faşl

Nedür bildün mi defterdâr efendi
Egerçi bir iki üç var efendi

Kiminün işini altun iderler
Kimin ma'zûl kimin mağbûn iderler

Olardur sâ'î-i genc ü hazîne
Olardur şâhib-i māl [u] defîne

3^a**11. Faşl**

Nişâncılar nedür bildün mi yârân
Virürler dâyimâ aḥkâma 'ünvân

40 Düm-i ḫāvusdur[ur] ya perr-i Cibrîl
K'iderler dâyimâ tezhîb ü taḥlîl

Ya nev-ḫaṭ ḫübdur aḥkâm-ı şâhî
Ki geymiş başına zerrîn külâhu

12. Faşl

Bilür misün nedür begler ağalar
Sürerler dâyimâ zevḳ [u] şafâlar

İderler dâyimâ şevketle dîvân
Gelüp cem' olalar a'yân [u] erkân

Kimi 'adl ile ma'mûr ide şehri
Kimi zûlm ile yıḳa mülk-i dehri

13. Faşl

45 Süleymân kuşlarıdır ḫod şolaḳlar
Ḳanat açup şeh-i devrânı şaḳlar

Per-i zerrîn miyânında bilikler
Şehün öjinde dâyim münselikler

Ḳaçan kim el ura ḫışm ile yaya
Atılır oḳ gibi rāh-ı ğazāya

14. Faşl

Nedür bildüñ mi 'âlemde silahdâr
Ola sulţân-ı zü'l-kadre hevâdâr

Çulı olup şeh-i 'âlem-penâhuñ
Kılıcın şala dâyim pâdşâhuñ

50 Dayanup tîğ-ı tîz-i hûn-feşâna
Cihânda kılmayalar baş u câna

15. Faşl

3^b

Nedür bildüñ mi [bu] 'âlemde çâvüş
Huzûr uçurucu merd-i ğazab-püş

Gehî manşıbla eyler müjdegânî
Gehî birbirine urur cihânî

Elinde bir demürden şeş-peri var
Şanasın ejdehadur¹³ heft seri var

16. Faşl

Nedür bildüñ mi 'âlemde ulağı
Vilâyetde gezer bir kıanlı yağı

55 Teraħħum bilmez ü virmez¹⁴ emânî
Şavulmaz bir belâ-yı nâgehânî

Dem-â-dem peykidür râh-ı ğazânuñ
İlâhî şaklağıl şerrinden anuñ

17. Faşl

Yençeri nedür bildüñ mi ey yâr
Şıgırcık kuşlarıdır her ne kim var

İbik şorguc bıçak kıyruklarıdır
Ya ağzın sikdügüm buyruklarıdır

¹³ N'de "ejderhâ" şeklinde yazılmıştır; ancak vezin gereği "ejdehâ" şeklinde okunmuştur.

¹⁴ "virmez M] dimez N

Tüfenkler birle cenge şaf düzerler
‘Adūnuñ yüzine yat yat üzerler

18. Faşl

60 Nedür bildün mi ‘âlemde mevālî
Ki ta‘rîf itmiş anları ehālî

Bilüp şarf u kelām u nahv u mantık
Ola hey’etde bir hibr-i müdaqqık

Uşüliyle bile ‘ilm-i me‘ānî
Fürü‘ıyla bedi‘ ola beyānî

19. Faşl

Şorarsañ n’itdüğün müftî efendi
Getürür çapuya bir derd-mendi

4^a

Şu deñlü çigzinür anda dolanur
Bir iki günde işi bite şanur

65 Bir aydan sonra Zeyd’ün hānmānı
Ya Bekr’e hüküm ider ya ‘Amr’a anı

20. Faşl

Şorarsañ n’itdüğün şehr içre kâdî
Degüldür degme bir işlāha rāzî

Yüzi olana yüz virmez kovar tîz
İki yüzlüden itmez lîk perhîz

İde kimün onasa ma‘nâ çek çek
Bitüp işi segirdi gide dik dik

21. Faşl

Müderrişlerden eylerseñ su‘ālî
Degül kem baḡş-i ‘ilm-ile cidālî

70 ‘Aceb āyîn ü hoş erkān iderler
Ki begler gibi dört dīvān iderler

Bular hep vāriş-i ‘ilm-i nebîdür
Buları sevmeyen ġāyet ġabîdür

22. Faşl

Şorarsaŋ ger mu'îd-ile muzâfı
Urup el öpene lâf-ı güzâfı

Kiminüŋ itdirür dersini tebdîl
Kiminüŋ de olur taşşîli¹⁵ ta'fîl

Eger olursa Muhyi'd-dîn-i tâlic
Ta'aşşubla çeker yıllarla hâric

23. Faşl

75 'Acebdür ey birâder müsta'iddîn
Ki olmuş her birine 'örf ü âyîn

İzâfet yanlarından kâdr-i 'âlî
Dilüŋ vir sen oğursa aŋma hâlî

4^b

Niçe yok sözi alma¹⁶ iştlâhât
Nizâ'-ı lafzî vü kıym'ibârât

24. Faşl

'Acâyib hâlî vardur sühtevâtüŋ
Ki yirse lût u pütin kâ'inâtüŋ

Doyup kırmı dükenmez iştehâsı
Şorarsaŋ var daŋı lütüdan şafâsı

80 Güzel sevmek kımunuŋ şan'atıdur
Hayâle calķ urmaķ 'âdetidür

25. Faşl

Şorarsaŋ nâ'ib-i şehriŋ huzûrın
Yaluŋ yüzli güzellerle sürürin

Cihân mülkinde şöyle hoş demi var
Ki kâdîden çok artuķ 'âlemi var

¹⁵ Bu kelime nüshada "taşşile" şeklinde yazılmıştır.

¹⁶ Alma M] -N

Açuk hod açmazından bāb-ı rüşvet
Birinden birine degmez ki nevbet

26. Faşl

Şorarsaᅇ ger belā ᅇassām-ı şehri
Yaᅇup gitdi tamāmet mülk-i dehri

- 85 Şaᅇır minnetsüz ol üçde birisin
Lütın yir döner ister diş kirisin
ᅇama' yanında eyler şöyle aᅇrār
Zarūrī dirler el-ᅇassāmu fi'n-nār

27. Faşl

Nedür bildüᅇ mi sen 'ālemde manşüb
Öᅇince yürüye bir iki maᅇbüb

Mülāzımlar ola ᅇarşuda dāyim
Şehe varınca şoᅇbet ide dāyim

Semā' [u] ᅇeng ü ᅇānün ola cālī
Yelā yellā yelā yellā yelālī

5^a

28. Faşl

- 90 Nedür bildüᅇ mi sen 'ālemde ma'zül
Ola efkārla mehcūr u ma'lül

Giyüp bir eski şof bāldan ᅇoruya
Binüp kendin şikāyetden ᅇoruya
Gelince müddet-i 'örfisi ey yār
Girer işbu ᅇarīᅇa ᅇār u nā-ᅇār

29. Faşl

Mülāzımlar nedür devrān içinde
Ki dāyim cān ᅇeke dīvān içinde

İde manşib için dāyim cidālī
Eger mevtādan ise aᅇma ᅇālī

- 95 Felek uğradup āᅇir bir ᅇazāya
Düşe ya serehe yāᅇūd nidāya

30. Faşl

Dilâ bildüñ mi kimdür şeyh-i kâmil
Ola ol dâyimâ ilm-ile âmîl

Müberrâdur kamu zerğ ü riyâdan
Müferrâdur hevâ-yı mâhuvâdan

Hidâyet şem'ine pervânelerdür
Haķıkat baħrine dür-dânelerdür

31. Faşl

Geçinen âlemin şeyh-i ferîdi
İdinür bir yaluñ yüzli mürîdi

100 Velâyetle getirür halvetine
Riyâzetle yetişür vuşlatna

Degül eksük semâ'-ı hâl-i vecdî
Şorarsañ her biri bir şeyh-i Necdî

32. Faşl

5^b

Nedür bildüñ mi şüfî-i mürâyî
Revân ezberleye bâb-ı riyâyı

İde gündüzde dervîşlerle şöhet
Gice maħbûbçuğ-ile ola halvet

Bu kerâmetle dâyim hû diye ol
Tarîk-i zühde hem yâ hû diye ol

33. Faşl

105 Ne iki vâ'iz-i şehriñ cevâbı
Ki dâyim bizedür ekser hitâbı

Velîkin anılanan anuñ sözinden
Yimek ister bu halkı cer yüzinden

Ne deñlü va'z iderse âhiretten
Garaż dünyâdur anı bir cihetden

34. Faşl

Ne hoş âdem olur şehriñ hañibi
Şalavât-ile zıkr eyler habibi

Cemâ'at hîle cum'a dernegidür
Büyüklense n'ola İne begidür

110 Naşihat itdügiçün eyle miskîn
Virür her bir kişi ardınca nefrîn

35. Faşl

Mü'ezzin h'âceme itseñ niyâzı
Saña seyr itdirür râh-ı Hicâz'ı

Düşer çok kerre bir dem ittifâkı
Mağâm eyler Şifâhân u 'Irâk'ı

Şu deñlü dem urur râh-ı hevâda
Muğayyer eyler 'uşşâkı nevâda

36. Faşl

Ne sihr eyler görüñ şehriñ imâmı
Şalavât-ile 'avâmı¹⁷

6^a

115 'Aşâyile tolanup kâ'inâtı
Arar beş vaktde ıskâñ u şalâtı

Çıkarur halka tesbîh ü 'aşâsın
Hemân kendü rızâsiyle aşâsın

37. Faşl

Nedür bildüñ mi sen¹⁸ 'âlemde huffâz
K'ola aña müsellemlük-i elfâz

Oğusa âyet-i Qur'an'ı ezber
Şanasın tütü-i şehd-i mükerrer

¹⁷ Bu mısra nüshada eksiktir.

¹⁸ sen] -N

Oğuyup şu gibi seb'ü'l-meşânî
Yedi kavlı üstüne devr ide anı

38. Faşl

120 Bilür misin nedür maḥfilde hoş-ḥ̃ân
Oğuya dāyimā ebyāt-ı mevzūn
Şıfāhān u 'Irāk'ı devr ide ger
Olur 'uşşāk-ı bî-diller muḥayyer
Nevāda rāst seyr eyler dügāhı
Ḥicāz içinde kıılır pençgāhı

39. Faşl

Mu'arrifler nedür devr içre dāyim
Gehī maḥfil-nişin ü gāh kāyim
Ḥudāy'ile Resül'i yād iderler
Anı güş ideni dil-şād iderler
125 Selāṭini gehī ta'rîf iderler
Şerîf ismin aḡup teşrîf iderler

40. Faşl

Mu'allim ḥ̃ācenüḡ ḥālin şorarsaḡ
Güzeller ile aḥvālin şorarsaḡ
Kime kim meyl ide çeker kıulaḡın
Kime ḥışm itse kıaldırur ayaḡın
6^b
Şu deḡlü hız ile urur aḡacı
Götünden kellesine çıkır acı

41. Faşl

Nedür bildüḡ mi kātibler cihānda
Ki ḡāyet mu'teberdür bu zamānda
130 Gehī ḥaṭṭ-ı ḡubārı neşḡ iderler
Gehī yāķūt resmin feşḡ iderler
Kamu reyḥāniye döşendi elḥāk
Velī siḡr-i ḥelāl eyler muḥākķāk

42. Faşl

Nedür bildüñ mi kimlerdür muhāsib
Kim anlara müsellemdür menāşib¹⁹

Ƙılup²⁰ ɗarb-ile kesr-i başı ta‘līm
İde tañşif ile²¹ taz‘ifi taḫsīm

Raḫam döküp oturduḫça hisāba
O defter birle ḫādirdür cevāba

43. Faşl

135 Nedür şā‘irlerüñ dirlerse ḫālin
Ögüp dilberlerüñ zülfi vü ḫālin
Kimin dām eyleyüp kimini dāne
Ṭolaşup geh dehān u geh miyāna
İderler yoḫ yire dürlü maḫālāt
Netice çıḫmaz illā kim ḫayālāt

44. Faşl

Cihān içre nedür bildüñ mi ‘ārif
Bularuñ sırrına olduḫ mu vāḫıf
Şular kim ‘ārif-i bi’llāh olupdur
Bu vaḫdet sırrına āgāh olupdur

140 Cihānda²² olmayadı ehl-i ‘irfān
Ḫalurdı zulmet-i ceḫl içre insān

7^a

45. Faşl

Nedür bildüñ mi ‘ālemde zārifi
Ki olmaya anuñ hergiz ḫarifi

¹⁹ Müsellemdür menāşib A] ḫismetdür menāsib N

²⁰ Ƙılup A] Ƙılur N

²¹ tañşifile A] taz‘ifle N

²² cihānda] cihān N, M

Geyer²³ dülbendini dâyim muharref
 Ola evzâ' u eṭvârı mükellef
 Zârâfetler kıla halk içre iş'âr
 Okuya dâyim ebyât ile eş'âr

46. Faşl

Güzel oldur ki ola hulk u²⁴ ânı
 Seversen sev yürü 'âlemde anı
 145 Vefâsını çok ide cevri az
 Kayırmaz ğamzesi olursa ğammâz
 Sebîl ide lebi âb-ı hayâtın
 Vire 'âşıklara hüsni zekâtın

47. Faşl

Cihânda kimdurur bildüñ mi 'âşık
 Reh-i dilberde dâyim ola şâdık
 Ola derd-ile her dem²⁵ gözi yaşlu
 Teni zâr u nizâr u bağı başlu
 Kaçankim görmeye bir yüzü mâhı
 Hevâ yolunda dâim ide âhı

48. Faşl

150 Nedür zen-bâre bildüñ mi cihânda
 Gözü dâyim ola anuñ yabanda
 Ola bir iki parmağı kınalı
 Turunc-ile belinde dest-mâli
 Başında kâküli elde yüzügi
 Dem-â-dem sekseni yiye büzügi

²³ giyer] giye M, A

²⁴ u] -N

²⁵ derdile her dem A] her dem derdile N

49. Faşl

7^b

Gulām-bāre nedür bildüñ mi oğlan
Ola ğāyet zarīf ü rind-i devrān

Kılup kün-dih ide feryād u āhı
Yüz aġartmaya hıç baht-ı siyāhı

- 155 Göricek def'ı ol ber-hız u 'ılkı
Dağı tız virmezise ura calkı

50. Faşl

Nedür bildüñ mi 'ālemde raķıbi
Ola kīr ü ḥased dāyim naşıbi

Yüzi kara o bed-baht-ı dige-gün
Ḥabiş u mühmel u maḥzün u maġbün

Olup it gibi āhū pāsbānı
Ne kendüsi yiye ne eller anı

51. Faşl

Nedür bildüñ mi sen 'ālemde engel
Cihānda yokdur anuñ gibi mühmel

- 160 Görinmez bir kazā-yı āsmānı
Şavulmaz bir belā-yı nāgehānı
Şafā bıçkusı şoḥbet baltasıdur
Vefā şındusı la'net ḥalkasıdır

52. Faşl

Nedür bildüñ mi sen 'ālemde lālā
İşi ḥalkdan teberrā vü tevellā
Çelebı yanına düşüp yüriye
Görenüñ yüregi yağı eriyē
Ya Yūnus Paşa'dur adı ya Seydī
Hemān kendü kapusından aşaydı

53. Faşl

165 Nedür bildün mi ehl-i rîş-ḥandî
Yüze²⁶ geldükçe tekrâr ide andı

8^a

Efendüm lafzını ide mükerrer
Sözi kizb-i şarîḥ ola muḳarrer
Libâsuḅdan senüñ yok nesne ala
Güle ol dâyimâ yüze saḳala

54. Faşl

Nedür bildün mi sen 'âlemde ğammâz
İde dâyim nifâḳ evcinde pervâz

Ḳaçan bir yirde görse iki yârı
Anuñ ḳalmaya dilde ihtiyârı

170 Çıḳa elden ayâḳdan yile yile
Geçe babasına bir ḥileyile

55. Faşl

Nedür bildün mi 'âlemde münâfıḳ
Ki fi'li ḳavle²⁷ olmaya muvâfıḳ

Saḳala gülüci vü iki yüzli
Acı şuratlı lîkin ḫatlu sözli

Egerçi şüretâ ola mülâyim
Cihânı birbirine ura dâyim

56. Faşl

Nedür bilür misin²⁸ 'âlemde şâdıḳ
Ola fi'li gibi ḳavli muvâfıḳ

175 Cihânda gülmeye kimse yüzine
Dem-â-dem ḫura didüğü sözine

²⁶ yüze] söze A, M

²⁷ ḳavle] ḳavline N, A

²⁸ bilür misin] kimlerdurur N

Demişler şıdık-ile bular erenler
Ki gerçekler erenlerdür erenler

57. Faşl

Nedür bilür misin²⁹ ‘ālemde kezzāb
Evinde istedükçe ola nā-yāb

Dolandura yüzine halk-ı şehri
Bulunmaya arasañ mülk-i dehri

8^b

Sağa tenhāda borcın ide ikrār
Dilinde līkin ezber bāb-ı inkār

58. Faşl

180 Bilür misin nedür ‘ālemde meddāh
Biri biriyle halkı ide ıslāh

Ola kaddi gibi pür-istikāmet
Sözinde olmaya hergiz seķāmet

Leṭāfet sözlerin derc ide dāyim
Zarāfet dūrlerin harc ide dāyim

59. Faşl

Bilür misin nedür ‘ālemde zemmām
Yiri dāyim ya bāzārdur³⁰ ya ḥammām

Giricek bir kişiyle söze lāğa
Toķanmaya anuñ dili damağa

185 Kabāhatler ola dāyim sözinde
Baķarsañ cümlesi var kendözinde

60. Faşl

Nedür bildüñ mi sen ‘ālemde ‘āķil
İde dāyim şafā-yı kalb ḥāşıl

²⁹ bilür misin] bildüñ mi N

³⁰ bāzārdur] bāzār u A, M

Cihânda çekmeye kimse cefâsın
 Hemânâ gözleye Hâkık'ın rızâsın
 Degül çün kimseye dünyâ muhalled
 Ola 'İsâ gibi dâyim mücerred

61. Faşl

Nedür bildüñ mi sen 'âlemde mecnûn
 Ola her anda hâli anuñ³¹ diger-gün³²
 190 Ne fikr-i hân mân ne ğuşşa-i nân
 Geze dâyim olup başına sulţân
 Zamâne halkını şaymaya âdem
 Yıkılursa sikine cümle 'âlem

9^a

62. Faşl

Nedür bildüñ mi 'âlemde mücerred
 Başı devletlü mesrûr-ı mü'ebbed
 Cihân dârında görmez zerrece ğam
 Yürür sulţân olup başına her dem
 Ne tüşe miñneti ne ğuşşa-i nân
 Yürür mesrûr olup şadân [u] handân

63. Faşl

195 Nedür evlülerin bildüñ mi³³ hâlin
 Sikiş kırış alup tâb u mecâlin³⁴
 Geçüp tuz ŧorvası boynına anuñ
 Unudur zevĳini cân u cihânuñ
 Bir iki yıla dek geçer hevâsı
 Olur Aĳmed'le Maĳmûd'un babası

³¹ anuñ] – M, N

³² Bu mısra, vezin bakımından kusurludur.

³³ Evlülerüñ bildüñ mi F] Bildüñ mi evlülerüñ N, M, A

³⁴ mecâlin] tevânın N

64. Faşl

Nedurur güvegi bildün mi ey yâr
Ola efkâr-ile dâyim dil-efgâr

Yağa cânını nâr-ı intizârı
Gide aḥşama dek şabr u qarârı

200 Başarımazsa ol gice güvegi
Döner sağduc emegine emegi

65. Faşl

Nedür sağduc k'ola³⁵ gâyetde aḥmak
Gelini düzeler öjinde şak şak

Gülüp oynayalar ol bağa tura
Duta kıriya çağın bura bura

Bağışladup kebînin kova halkı
Yatup bir gizli yirde ura calkı

66. Faşl

9b

Nedür bildün mi sen 'âlemde pîri
'Aşâsı ola³⁶ dâyim dest-gîri

205 Ağara rîşi vü döküle dişi
Göre gözlücegile her bir işi

Karırlarla kaçan itse oyunu
Geçe dâyim sürüşdürmekle günü

67. Faşl

Nedür bildün mi 'âlemde cevânı
Ola dâyim anuñ tâb u tevânı

Elinde mum ola her seng-i hâra
Yapışduğın şıkup şuyın çıkara

³⁵ k'ola] ola N

³⁶ 'Aşâsı ola] 'Aşâ ola ki N

Kimi çala düdük kimisi müşkâl
Cihân bezminde dâyim ola hoş-ğâl

68. Faşl

210 Nedür bildün mi sen 'âlemde eţfâl
Ana çoynunda dâyim ola hoş-ğâl
Baba cânı ana cân-pâresidür
Cihânda haste-diller çâresidür
Dil eglencesi cân diñlencesidür
Mağabbet gülşeninün goncesidür

69. Faşl

Nedür bildün mi 'âlemde yetîmi
Fenâ deryâsinun durr-i yetîmi
Ege boynun benefşe gibi her ân
Ola sünbül gibi dâyim perîşân
215 Ola bağrında dâğı lâle gibi
Gözi yaşın akıda jâle gibi

70. Faşl

Nedür bildün mi 'âlemde faķîri
Eger benden şorarsañ ey Faķîri

10^a

Ola ğâyetde cimri ile muhtâc
Gehi yalın yûriye ol gehi aç
N'ola kıletle geçe sâl ü şehri
Ki Peyğam-ber didi *el-fakru fahrî*

71. Faşl

Ğanî oldur ki bî-ğad ola mâlı
Geçe hoşluğ-ile 'âlemde ğâlî
220 Edâ idüp kamu şavm u şalâtın
Tavâf-ı hac idüp vire zekâtın
Ne yalın yûriye 'âlemde ne aç
Cihânda olmaya bir şey'e muhtâc

72. Faşl

Bilür misin nedür ey dil³⁷ ğarībi
 Belā vü derd ola dāyim naşībi
 Dem-ā-dem h̄ ĩş-i kavminden olup dūr
 Vaṭan fikriyle dāyim göñli mehcūr
 Ola bālīni seng ü bisteri h̄āk
 Yaķası dest-i miḥnetden olup çāk

73. Faşl

225 Vaṭan ehlinden eylerseñ su'āli
 Geçer dāyim refāhiyyetle h̄ālī
 Eger evlü ise h̄ürmetdedür ol
 Mücerred ise h̄od devletdedür ol
 Süḥan bezminde şekkerler yimişler
 Vaṭandur ḥubb-ı imāndan dimişler

74. Faşl

Nedür bildüñ mi sen 'ālemde seyyid
 Ola dīn ehline dāyim mü'ekkid
 Çıķa hem silsile daḥı Resül'e
 O faḥr-ı 'ālem ü şāḥib-uşūle

10^b

230 Dilinden dāyim anuñ zıkr-i Ḥaķ'dur
 Nebīnūñ sūnneti aña sebaķdur

75. Faşl

Müteseyyid budur bildüm kemīne
 Şoķa bir yaşılı ol şemlesine
 Cihānı ser-te-ser dervāze ide
 Menem seyyid diyü āvāze ide
 Ḥaķīkatde şorarsañ līk aşlı
 Kōvacıdur ya h̄od çingāne nesli

³⁷ ey dil] - N

76. Faşl

‘Arab oldur ki dâyim yiye bengi
Ve lîkin açlıg-ıla çala çengi

- 235 Ya micmer gezdüre cem‘ eyleye māl
Ya Tahte'l-çal'a içre ola remmāl
Diye dervāze idüp dâyimā ol
Ya seydî a'tinî manķür u bir ķol

77. Faşl

Nedür bildüğ mi ‘âlemde ‘Acemler
Sürerler dâyimā işretde demler

Revāfiz haylinüğ ser-keşleridür
Kimi Şāhî kimisi Hayderidür

Düşüpdürler kamu mekr u füsūna
Virürler naqd-i cân bir kâf u nūna

78. Faşl

- 240 Nedür kimlerdurur bildüğ mi³⁸ Rümî
Kıla hâşıl zarāfetle ‘ulümü
Kimi münşî dirile kimi şā‘ir
Zarāfetle³⁹ kıllalar sihr [ü] sāhîr
Velî itdükçe şöhet ittifâkı
Çalalar birbirine nifâkı

11^a

79. Faşl

Nedür bildüğ mi sen ‘âlemde Türk‘i
Ola egninde kürki başda börki

Ne mezheb bile ne dîn ü diyānet
Yumaz yüzün ne āb-dest ü şahāret

³⁸ Nedür kimlerdurur bildüğ mi] Nedür bildüğ mi kimlerdurur N

³⁹ zarāfetle] zarāfetden N

245 Meşeldür bunı dirler ehl-i mezheb
‘Avân çoban şerinden şakla yâ Râb

80. Faşl

Bilür misin nedür ‘âlemde seyyâh
Nemed-püş u müşemmil-şekl fellâh
Gehî sâhir gehî şâ’ir geçine
Varup mülk-i Hâṭâ’ya şehri-Çîn’e
Düre kâğıdlara cevz ü ‘abîri
Gezüp cerr eyleye bay u faḳîri

81. Faşl

Bilür misin nedür ‘âlemde fellâh
Geze mülk-i cihânı ola seyyâh
250 Bu gün Rûm’ı gezer yarın Hâṭâ’yı
Şehirde şehre götüre ‘aşâyı
Sikilür manğırı olmaya anuḡ
Velî zevkin süre dâyim cihânunḡ

82. Faşl

Cihânda kimdurur bildüḡ mi hâcî
Ola egninde hırka başda tâcı
Oḡuya şöyle ezberden yalanı⁴⁰
İşiden kimse hayrân kıla anı
Eger hâcîlik ise tâc u hırka
Faḳîri sen de al otuza kırka

83. Faşl

11^b

255 Nedür bu Rûm ili⁴¹ gerçeklerini
Bilürseḡ baḡa ta’rif it birini

⁴⁰ yalanı] filanı N

⁴¹ Nedür Rûm ili] Nedür bu Rûm A, Nedür bildüḡ mi Rûm M

Binüp Düldül gibi bir bād-pāya
 'Alî gibi revân olur gazāya
 Şefî'î dāyim on iki velîdür
 Dilinde yâ Muḥammed yâ 'Alî'dür

84. Faşl

Nedür ey dil bilür misin levendi
 Kim ider ile dāyim rîş-ḥandi
 Öge yûriye dāyim kend'özini
 Başında hîç ḳomaya ög sözünü
 260 Sürerler sedle yirlerüñ şafâsın
 Saḳallularuñ ol çekmez cefâsın

85. Faşl

Nedür bildüñ mi şehri oğlanın ey yâr
 Düzer ḳoşar yürür dört yanın ey⁴² yâr
 Görür bir yârın eydür eşek olsun
 Başayın dört yanuñ gevşek olsun
 Sikilür lafzını tekrâr ide ol
 Ne ilden utanur ne 'âr ide ol

86. Faşl

Nedür bildüñ mi 'âlemde aḳiryân
 Ola ḡâyetde aḳmaḳ ḥor u nādân
 265 Müselmân zümresinden ḳaçâ her dem
 Velî küfrince kendin bile âdem
 İder zu'mınca küfrini ri'âyet
 Nedür bilmez velî dîn ü diyânet

87. Faşl

Nedîm oldur güle dāyim şaḳala
 Özin nisbet ide ehl-i kemâle

⁴² ey] ol A

12^a

Ṭolaşa yūriye her bir zarīfe
Gehī lāğ eyleye gāhī laṭīfe

Gehī ta'rif ide erbāb-ı rezmi
Gehī taḥfif ide aṣḥāb-ı bezmi

88. Faşl

270 Nedür bildün mi 'arif bī-nevālar
Cihān içinde şol yūzi qaralar

Atasın anasın āzār idenler
Sikilüp sikdügin ikrār idenler

Külāhına aşup bir çingırağı
Götine mum şokup eyleye lāğı

89. Faşl

Bilür misin nedür ey dil peyikler
Yürürler şıçrayup nite geyikler

Urur dāyim şehirden şehre lengi
Götinde aşılup bir iki zengī

275 Oқuyup bir iki yaḗlış ğazeller
Gezüp bāzārı cerr ider güzeller

90. Faşl

Nedür bildün mi çingāne cihānda
Gezüp⁴³ ol ḥāneden ḥāne cihānda

Şeyātinün kiçi qaradaşlarıdır
Şekāvetde kamu yoldaşlarıdır

Dükenmez birbiriyle mācerası
Cihānuḗ her biri yūzi qarası

⁴³ gezüp] geze N

91. Faşl

Işık oldur⁴⁴ k'ola mezhebde hâric
 Kamu lûfî vü bengî vü havâric

280 'Alî 'aşkında yanup şöyle pişmiş
 Cihânda on sekiz kez ton değişmiş

12^b

Yanında cur'a-dân yancuqlarıdır
 Şanasın Kerbelâ şancuqlarıdır

92. Faşl

Cihânun tekyegâhında köçekler
 Şulardur kim baba yanını bekler

Niyâz itdükçe ehl-i hâl olurlar
 Bu miskînlîk-ile abdâl olurlar

Olardur tekye-i dehrün çerâğı
 Baba postudur⁴⁵ anlarun yatağı

93. Faşl

285 Nedür bildün mi kimlerdür Kalendar
 Yata bengî olup sedd-i Sikender

Boğazına geçüp bir tavk-ı la'net
 'Alâyıkdan ser-â-ser ide 'uzlet

Sivâ vü mâsivâdan fâriğu'l-bâl
 Ola bu tekye-i miñnetde abdâl

94. Faşl

Nedurur Hayderî bildün mi yârân
 Olup terkîb-i esrâr-ile hayrân

İderler seyr-i şehri ü geşt-i bazar
 Okuyup dâyimâ ebyâf-ile eş'âr

⁴⁴ oldur ki] oldur A

⁴⁵ postu] püşü N

290 Cihānuñ tekyesinden fāriğü'l-bāl
Kimisi dönbeği kimisi abdāl

95. Faşl

Nedür kimlerdurur bildüñ mi Cāmī
Elinden qomaya bir laḫza cāmı
Geyüp kıldan başına tāt-ı ilḫād
Cihān qavmin ider idlāl u ifsād
Dilerseñ ger erenler himmetini
Qoma elden Resül'üñ sünnetini

13^a

96. Faşl

Nedür bildüñ mi sen 'ālemde müllḫid
Revāfız ḫayline ola muqallid
295 Uzdup bıyığın kırqa şaқalın
Ḥaқāyıqdan ide dāyim su'ālin
Resül'üñ sünnetini ide zāyil
Ola hep qavl-i mensūḫ-ile 'āmil

97. Faşl

Nedür 'ālemde birkaç qavm-i müşrik
Tarīq-i küfre anlardur muḫarrık
Ḍalālet baḫrine qavvāşlardır
Şaқāvet bezmine raқqāşlardır
Revāfızla Ḥurūfī vü Vücūdī
Müselmānlaruñ anlardur Yehūdī

98. Faşl

300 Nedür meyḫāneci 'ālemde ey yār
Ṭolular⁴⁶ yağdura bezm içre her bār
Şatar tatlu dil-ile saña acı
Ola meyḫānenüñ dāyim revācı

⁴⁶ Ṭolular] Şekerler A, M

Şu kim bilmez elinde hürmetini
İçer öñ sonra anuñ şerbetini

99. Faşl

Nedür bildüñ mi sen 'âlemde fâsık
Anuñ olmaya bir fi'li muvâfık

Ola ğâyetde ol cimrî vü müflis
Bir iki pulla iltüp⁴⁷ kıra meclis

305 Ola şekli gibi vaz'ı⁴⁸ mülevveş
Kamu fi'li gibi kavli muhabbeş

100. Faşl

13^b
Nedür bildüñ mi sen 'âlemde ser-hoş
Hum-ı mey gibi dâ'im eyleye cüş

Gehî meclisde kâkâr gâhî yatur
İder bezm ehlini rencide-hâtır

Libâsı vaķf ola göti müdebbir
Şarâb içen anı ister muķarrir

101. Faşl

Nedür bildüñ mi sen 'âlemde maħmür
Humâr-ı meyle dâ'im ola mehcür

310 Hem istifrâğ-ile boza mizâcı
Gele ağzına her bir tatlu acı

Başı ağrıya vü karnı ola ac
Şikenbe şürbâsına ola muħtâc

102. Faşl

Nedür bildüñ mi tiryākî cihânda⁴⁹
Ki seçmez yirden eflâki cihânda⁵⁰

⁴⁷ iltüp] elbette N

⁴⁸ vaz'ı] kavli A, M

⁴⁹ tiryâki cihânda] cihânda tiryâki N

⁵⁰ eflâki cihânda] cihânda eflâki N

Dem-â-dem meclis içinde kaşına
 Kaşınmağ-ıla dırnağı aşına
 Benüm yanumda şorarsañ bu lâğı
 Uyuz itüñ odur kulak taşığı

103. Faşl

315 Nedür bildüñ mi sen ‘âlemde sâkî
 Ola billürdan sîmîn sâkı
 Şuna aşhâb-ı bezme selsebîl ol
 Zekât-ı hüsniñi ide sebîl ol
 Elinde her kaçan bedr olsa sâğar
 Ola pes gurre-i⁵¹ garrāya mazhar

104. Faşl

Nedür bildüñ mi sen ‘âlemde bengî
 Ki hiç olmaya anuñ nām u nengi
 14^a
 Ola müstağrak-ı baħr-i hayālāt
 Dilinden gitmeye hiç ihtimālāt
 320 Esîr-i nān u helvā ola dāyim
 Ya⁵² Tahte’l-kağ’a kurbınd’ola kāyim

105. Faşl

Eger kılsañ sipāhîler su’âlin
 Kızılbaşa çıkanuñ arjma hâlin
 Çoğınuñ baş çıkup içinde elhâk
 Kızılbaşı arjup düşdi oturağ
 Kaçan çık dinse çıkar cānı anuñ
 Unıdur zevkîni cān u cihānuñ

106. Faşl

Nedür bildüñ mi ‘âlemde ‘azablar
 Be-gāyet bî-hayā vü bî-edebler

⁵¹ pes gurre] beş ‘izzet N

⁵² Ya] -N

325 İbikler börki kalkanlar kanadı
İderler dünyede dâyim fesâdı
Yıkarlar dünyeyi bir dem içinde
‘Aceb kuşlardurur ‘âlem içinde

107. Faşl

Nedür bildüñ mi ‘âlemde şubaşı
Harâm loğma ola zâd u ma‘âşî
‘Aşâsı bozdoğan tesbîhi zencîr
Şalâtı⁵³ fışk u işyân zulm ü tezvîr
Harâmiler başı düzd ortağıdur
Vilâyet içre bir gizlü yağıdur

108. Faşl

330 Nedür bildüñ mi sen şehrüñ emîni
Ola düzd ortağı hırsuz mu‘îni
İşi dâyim anuñ aşmak u başmak
Dimez hergiz yaratdı bunu da Hâk
14^b

Kimini tutup⁵⁴ ura kazuğına
Anuñ bakmaya hergiz yazuğına

109. Faşl

‘Asesler hod şorarsañ dönbeqidür⁵⁵
Yerji bazaruñ içi dernegidür
Uluları kediler pîşvâsı
Kiçileri köpekler reh-nümâsı
335 Ele alup büyük büyük kütükler
Didügin virmeseñ def‘î kötekler

⁵³ şalâtı] şalavâtı A, M

⁵⁴ tutup] tuta A, M

⁵⁵ dönbeqidür] hünbegidür N

110. Faşl⁵⁶

Nedür bildün mi derbân-ı dil-âzâr
 Ola gâyetde bî-raḥm u sitemkâr
 Çalar her kişiyе tiğ-ı zebânı
 Dimez Taḥrî yaratdı bunı anı
 Gerekmez manşıbı baḡa cihānuḡ
 Ḥudâyâ şaklağıl şerrinden anuḡ

111. Faşl

Nedurur muḥtesib bildün mi ey yâr
 Ola dâyim zer ü sîme ḡarîdâr
 340 Kılup eksüklüğüne ḡalk-ı dehrün
 Tamâm ide işin bâzâr u şehriñ
 İde erbâb-ı sūḡa ḡükm ü buyruḡ
 Geçüre⁵⁷ taḡta güle daḡa ḡuyruḡ

112. Faşl

Ḥarâccılar nedür bildün mi yârân
 Cihân mülkin ide yaḡmâ vü tâlân
 Kimin nev-yâfte kimini mürde
 İdüp eyler re'âyâyı füsürde
 Bu resme cem' iderler mâl-ı Ḳârün
 Re'âyâ ḡâlidür gâyet digeḡ-gün

113. Faşl

345 Nedür bildün mi sen erbâb-ı 'ummâl
 Ḥıyânet birle dâyim cem' ide mâl
 Dutar ḡulm-ile şoyar bir faḡîri
 Nedür dirseḡ budur dir mâl-ı mîrî
 Ḳoyununuḡ eger virse behâsın
 İdemez daḡı ḡulminüḡ edâsın

⁵⁶ Bu fasl N'de yoktur.

⁵⁷ geçüre] geçüp N, M

15^a**114. Faşl**

Nedurur kethüdâ itseñ tefekkür
Ola ol mâni'ü'l-hayr ü tekebbür

Ola hem müşterek māl-ı emîre
Kova yüz virmeye hergiz fakîre

350 Hasedle buğz ola anuñ nişanı
Dağı hissetle ma'rûf ola şanı

115. Faşl

Mütevellî ne iki dehr içinde
Geze dâyim ol il ü şehri içinde

Gehî cem' eyleye dükkân kirâsın
Gehî ta'mîr⁵⁸ ide vaqfın binâsın

Düşüp boz hûblar şol u şağına
Anuñ başdırmaya ayağın ayağına⁵⁹

116. Faşl

Vazîfe-hor olanuñ ne ki hâli
Dilinden bir nefes gitmez melâli

355 Su'âl itseñ nedür anuñ cevâbı
Dilinde dâyim ay u yıl hisâbı

Döküp dâyim gözi yaşı nohûdın
Hisâb eyler derâhîmin vürüdün

117. Faşl

Eger kılsañ müneccimler hişâbın
İderler şubha dek yıldız hisâbın

Gehî burc-ı hamelde seyr iderler
Gehî evc-i zuhalde tayr iderler

⁵⁸ ta'mîr] ta'rif A

⁵⁹ Bu mısra, vezin bakımından kusurludur.

Yazarlar gâhî aḥkâm-ı kevâkib
Çizerler gâhî eşkâl-i ğarâyib

118. Faşl

15^b

- 360 Nedür bildüñ mi sen ‘âlemde remmâl
Ki kizb-i maḥz-ile cem‘ eyleye mâl
Duta bir eblehüñ nabzını evvel
Alup ikrârın ide müşkilin ḥal
Açılır bir nice nuḳtayla ‘aybı
Ser-â-ser keşf ider⁶⁰ esrâr-ı ğaybı

119. Faşl

- Nedür bildüñ mi ‘âlemde ṭabîbi
Başı yaşduḳda ölür bir ğarîbi
Dutar nabzını beter ḥaste eyler
Belâ vü derd-ile dem-beste eyler
365 Çeker miskîn cihânuñ zaḥmetini
İçer ol dahı âḥir şerbetini

120. Faşl

- Nedür bildüñ mi ‘âlemde yılançı
Ola ğâyetde leffâf u yalancı
Dutup bir ḥoḳḳa pür-tiryâk-i ekber
Budurur diye şol dârû-yı hüş-ber
Kimi şoḳsa görüñ dir bu yılanı
Güneşden gölgeye iletmez anı

121. Faşl

- Bilür misin nedür ‘âlemde şeyyâd
Çağırup na‘ra urup⁶¹ ide feryâd

⁶⁰ ider] -N

⁶¹ urup] ura N

370 Gehî şala 'Alî'nün Zülfekârın
Yıka geh Hâyber'ün burcın hişârın
Kılıcı Hamza-i şâhib-kırânuş
Şalup cengini ide Lenduhâ'nuş

122. Faşl

Nedür bildün mi sen 'âlemde nakkâş
Gören şan'atlarını diye şâbâş

16^a

Saşa seyr itdürür Rüm'u Hâfâ'yı
Bu nakş ile seni ide hevâyî

Der u dîvâr olup pür-nakş u zînet
Virürler hâşılı dükkâna şüret

123. Faşl

375 Nedür dükkânda maħbûb berber
Ola 'uşşâk-ı bî-dillerle hem-ser⁶²

Egerçi her biri olur mülâyim
Kazırlar başdan 'uşşâkı dâyim

Ezilseñ iltiyâmını ider fâş
Velî tenhâda her biri keser baş

124. Faşl

Nedür bildün mi sen 'âlemde kuş-bâz
Mülevves cimrî vü yol-bâz u kırnaz

Püserler fikrine hoş kayd iderler⁶³
Kuşı kuş-ıla dâyim şayd iderler⁶⁴

380 Kızıl erkekle aq dişî olup cüft
Kaçırup yine eyler şoħbeti müft

⁶² bî-dillerle hem-ser] pür-dillerle berber A

⁶³ iderler] ider ol N, M, A

⁶⁴ iderler] ider ol N, M, A

125. Faşl

Nedür bilür misin ‘âlemde cân-bâz
Ki her birisi baş u câna kalmaz

Çözüp dilberleri kâküllerini
Gül üstine şalup sünbüllerini

Uyup her aşılacakla yüriye
Şhirden şehre urğanın süriye

126. Faşl

Nedür bildüğ mi ey dil hoşka-bâzı
Ki ider lu'bla her dem kâr-sâzı

385 Bulur bir gözi bağlu derd-mendi
İder yüz şan'at-ile aña bendi

16^b

Koyup ağzına götünden yuvalak
Çıkup şeytānluk ider anda elhak

127. Faşl

Nedür bildüğ mi hiç güyendeyi sen
İşitdüğ mi ‘aceb sâzendeyi sen

Ola ğâyet gönüllü dahı pür-nâz
Nevâda eyleye ‘uşşâk şehnâz

Maķâmâta kaçan kim ide âheng
Çalar her kıldan olur güş iden deng

128. Faşl

390 ‘Aceb merdânelerdür nây-zenler
Anuğün hiç çalmaz nây zenler

Dem urup dürlü dürlü perdelerden
Çıkar nâle dil-i efsürdelerden

Mey ü ney şöhetin fevt itme âdem
Ki bu ‘âlemdür ancaķ bir iki dem

129. Faşl

Nedür kı̇nũncı sen⁶⁵ bildũn mi ey yâr
Dili pũr-sũz ola destinde evtâr

Ola kı̇nũn ile her laħza dem-sâz
Kı̇ulağın burduğunca vire âvâz

395 Çalar her kı̇ıldan eyler sâza âheng
Görũp ĥayrân kı̇alur boynun egũp çeng

130. Faşl

Bilür misin nedür 'âlemde çengĩ
Çala çağıra ura çengĩ çengĩ

Yanında ola bir kaç göt ü amı
Bununla yiye gide ĥâş u 'amı

Duta göt dâyire am ola rakķâs
Bununla eyleyeler şoĥbet-i ĥâş

17^a

131. Faşl

Nedür reyĥâncı bâğ-ı dehr içinde
Geze taleble dâyim şehri içinde

400 Kimine şap kimine yaprak ekler
Çıkarur yazdan u güzden çiçekler

İder teklif olur kı̇arşunđa kâyim
Eger boynın benefşe gibi dâyim

132. Faşl

Nedür bildũn mi sen 'âlemde ĥammâl
Egilmekden elif kı̇addi ola dâl

Ola hem merkebi bâr-ı girânun
Topuğına şaşağı ine anun

Kamusu şekli âdem ma'nâda ĥar
Cihânda kim ola anlardan ebter

⁶⁵ sen] -N

133. Faşl

- 405 Nedür bildüñ mi sen ‘âlemde dellâl
 Çağırduqça ide sūq ehlini lâl
 Ki ola muqtedā-yı ehl-i teşhîr
 Gehî mekr ile kizbe ide tedbîr
 Ya a‘rec ola ya şofî ya hâcî
 Velî tekrâr ide âhîr hâracî

134. Faşl

- Nedür bildüñ mi ‘âlemde meyâncı
 Ola şulh için ortada orancı
 Elin bir eblehüñ alup eline
 Yapışa geh kuşağa geh beline
 410 Dil u cânından anı ide bîzâr
 Ala bey‘ini hükmi vire ikrâr

135. Faşl17^b

Nedurur ustager bildüñ mi anı
 Ki dâyim söyleye saña yalanı
 Cihânda tûrmayup ikrârına ol
 Bu günü şala dâyim yarına ol
 Bu gün yarın diyüp bitmeye işi
 Ne itsün neylesün bi’llâhi⁶⁶ kişi

136. Faşl

- Nedür bildüñ mi sen ‘âlemde tâcir
 Kaçan bir aqçasın hârc itse acır
 415 Oluban⁶⁷ Hind ü Sind içinde ma‘rûf
 Kemâl-i hisset-ile ola mevşûf

⁶⁶ bi’llâhi] ‘âlemde F

⁶⁷ oluban] ol N, olup F

Velî cem' ide çok mâl azın azın
Çağ alınca ecel bir gün boğazın

137. Faşl

Nedür bildün mi sen 'âlemde derzi
Ola şâgird diyü bir iki gerzi
Başından kıomaya hiç tâzesini
Velîkin gözleye endâzesini
Dikiş dutmaz mı her gice birisi
İşün gör siküñe dükkân kirisi

138. Faşl

420 Gör usta taқыecinün cünbişini
Çıkarur başa elbette işini
Çü her bir vaşlaya t̄alibdurur ol
Tabanca yimege k̄alibdurur ol
Çiriş geçdügiçün dildâra her ân
Başına taқыesin oldurdı devrân

139. Faşl

18^a

Nedür paşmağcı bu devr-i zamânda
Dikiş dutmaya bir işi cihânda
Çiriş geçdi bıza bakmaz yasağa
Anuñçün urdılar işin ayağa
425 Dem-â-dem bekleyüp endâzesini
Çıkarur kölesi âvâzesini

140. Faşl

Nedür bildün mi sen pâpucci-i şehri
Göni işleye gice dâyimü'd-dehr
Bula dâyim şegirdün tâzesini
Velîkin bozmaya endâzesini

Kölesin dört ayaklu ide dāyim
Ola aḥter ağacı elde kāyim

141. Faşl

Nedür bildün mi sen ‘ālemde serrāc
Eşek derisine ol ola muḥtāc

430 Dizüp şıgır ile şol u şağını
Elinden hiç kıomaya şakırağını
Eger kim gel diseñ saña uyanı
Diyüben terkiye aşmaz cihānı

142. Faşl

Nedür bildün mi sen ‘ālemde ṭabbāğ
Çeke postın şudan işi olur şağ

Güni gice dem-ā-dem şan‘at-ile
Giçe bir reng-i āḥer fırsat-ile

Dutalum cem‘ itmiş dünya mālın
Şoķaķ gezen şegirdün şorma ḥālın

143. Faşl

435 Nedür bildün mi sen ‘ālemde cüllāḥ
Ola ğāyetde ol cimri vü fellāḥ

18^b

İder dāyim şehirden şehre pervāz
Mekük gibi kıamu bir yerde ṭurmaz

Feleğe ol kelek dimez ider ‘ār
Felekle ne arışı argacı var

144. Faşl⁶⁸

Nedür bildün mi ḥalvācı cihānda
Ki hiç ol görmeye acı cihānda

Geçe ṭatluluğ-ile ḥāli mādām
Velī ḥalvāsına göz dike bādām

⁶⁸ Bu fasıl F ve A’da yoktur.

440 Muza'ferle bir eyleyüp içini
Şatar 'uşşâka dâyim halka-çîni

145. Faşl

Nedür bildün mi sen 'âlemde baqqâl
Çalar her bir kişinün ağzına bal
Şu deñlü tatlıdur diyü içer and
Anı bağlar ne deñlü olsa nuhsand
Dükânun tek hemân olsun revâcı
Dimez bal tatludur şaşa yağ acı

146. Faşl

Nedurur aşçı bazar-ı cihânda
Temizlikden eşer olmaya anda
445 Çepel-hey'et mülevveş-şüret ola
Aşı gibi sözi bî-lezzet ola
Dem-â-dem turş şata yüzi gözi
Aşınun zerrece olmaya tuzı

147. Faşl

Nedür bildün mi sen kaşşâb-ı cellâd
Olup 'özü eyleye her biri irgad
Derün-ı sîne de diller sökerler
Kamusı baş kesüp kanlar dökerler
19^a
Dem-â-dem tığ-i tizle kan alıcı
Yüzün görmesün illâ cân alıcı

148. Faşl

450 Şâbuncılardan eylesen su'âli
Kil öksüzi vü miñnet pâymâli
Kurup tezgâhını yaqar ocağı
Erir tâ şubh olunca içi yağı
Şorar isen eger kötü kecisin
Şabün-ıla şuvar dâyim acısın

149. Faşl

Nedür bildüñ mi 'âlemde kazancı
Ola yüz karası dâyim kazancı

Varup seyretmelidür cünbişini
Bağır ider kamu altun işini

455 Çekicin ura kaldura boyunca
Kovar acığını çite doyunca

150. Faşl

Demürce vü kalaycı vü boyacı
Bularuñ gâlibâ birdür mizâcı

Qara boya vü gök çivid gerisi
Cihân yüzi karası her birisi

Çekişür dâyim âhenger demürle
Yüzi ağ ola bir avuç kömürle

151. Faşl

Bilür misin nedurur na'l-bendi
Urup her merkebüñ boynına bendi

460 Yavaş ile yaqar bağına dâğı
Gelür def'i yuqaru dört ayağı

Gehi miha kaqar ol gâhi na'le
Münâsibdür anuñ gibiye na'le

19^b

152. Faşl

Nedür hammâmcı devr-i zamânda
Ola gölge harâmisi cihânda

Alup dâyim müselmânlar harâcın
Alur her bacınuñ zulm ile bâcın

Şoyunup qorhusundan halk-ı devrân
Qara fûta geyüben oldı 'uryân

153. Faşl

465 Nedür bildüñ mi hammâm içre dellâk
Kim eyler tiğ-i tizi sineler çâk

Şakallusudur anuñ cân alıcı
 Yaluñ yüzlüleri imân alıcı
 Tekellüfsüz olur sîne-be-sîne
 Bu fânî dünyenüñ dağı nesine

154. Faşl

Nedür hammâm-ı şehri içinde nâtır
 Güle karşında dâyim ola şâtır
 Soyınup şöyle hâş u 'âm içinde
 Silenüñ var ise hammâm içinde

470 Kaçankim duyula dimek 'ayândur
 Tumanuñı şıķın bu câmekândur

155. Faşl

Nedür külhâncı bu devrân içinde
 Yatur bir dîvdür külhân içinde
 Çü her hammâm cinnîler evidür
 Süleymân dîvinüñ ol da yiridür
 Dili balta velî kendi bıçaķdur
 Başında dâyim odlar yanacaķdur

156. Faşl

20^a

Degirmencilerüñ bildüñ mi hâlin
 Degirmende ağardupdur şaķalın

475 Eli taş altına kalup dem-â-dem
 Çakıldagı geçe boğazına hem
 Selâm virse bir âdem diye buğday
 Ögüde bulduğın bî-fikr ü bî-rây

157. Faşl

Toğancılar nedür bildüñ mi anı
 Uçurup dâyim elde bir toğanı

Geze aħşama dek şahrâ vü yazı
 Tutar ol bir nice ördekle kaçarı

Gehî şâhini dutmaz hüküm ü buyruk
Ele gelmez ne deñlü şalsa kıyruk

158. Faşl

- 480 Neyiki işbu elfâz u 'ibârât
Kimünji ki 'aceb bu ihtirâ'ât
Neden bu silk-i nazmı derc itmiş
Ki bunca dürr ü gevher harc itmiş
Kamu ef'âlini bilmiş zamānuş
'Aceb aḥvâlini tuymuş cihānuş
Bu degme kişinüñ şanma işidür
Faķîrî uşmaduğuş cünbişidür
Velî luţf idüp erbâb-ı başâ'ir
Bu ta'rîfâta ger olursa nâzır
- 485 Kuşûrı varısa ma'zûr dutsun
Zebân-ı ıa'nu bundan dür dutsun
Ki biş yüz beyt iki günde beyâza
Düşünce yokdurur bir i'tirâza
Egerçi çoķdur⁶⁹ erbâb-ı şanâyi'
Ki bundan olmadı mecmû'-ı câmi'
Kelâmum anuş için muhtaşardur
Ki tafşili şudâ' u derd-i serdür
- 20^b**
Velî aşḫâb-ı aḥbâb-ı zamâne
Nazar kılduķça işbu dâstâne
- 490 Faķîrî'nüñ revânın şâd itsün
Anı bir fâtiḫayla yâd itsün
Şu kim âmîn diye işbu du'âya
Gide imân ile dâru'l-beķâya
Bu nazm içinde neşr olan cevâhir
Toķuz yüz kırķ birinden oldu ḫâşıl

⁶⁹ çoķdur] yokdur A

Metinde Geçen Arkaik Kelimeler

Bilik: Ok ve yay kuburu, sadak

Yağı: Düşman

İbik: Yele

Şorguc: Tuğ

Yat yat: silah, savaş levazımı.

Çigzinmek: Dönmek, dolaşmak

Degme: Gelişigüzel, rastgele

Calğ urmak: Mastürbasyon

Ṭoru: Tepe

Bıçku: Testere

Şındu: Makas

Cağ: Yaş

Dirilmek: geçinmek, taslamak

Börk: Başa giyilen külah, kalpak

Ög: Akıl, hatır, zihin

Kiçi: Küçük

Yancuk: Kese, torba, boyundan geçirilerek yana asılan çanta

Ṭolu: İçi içki ile doldurulmuş kadeh

Kötek: Baston, sopa

Yuvalağ: Yuvarlak, gülle, dane, top mermisi

Orancı: Hesap tutucu

Çağ: ta, tam, tamam, sırf, salt, sade

Bız: Sivri uçlu, saplı el aracı. Küçük delikleri delmeye yarar.

Arış: Dokumalarda tezgâha uzunlamasına gerilen iplik

Argac: Dokumacılıkta bezin enine atılan iplik

Çakıldaç: Öğütülen buğdayın taşlar arasında bittiğini haber veren ve değirmen taşına çarparak çak çak sesini çıkaran alet

Yazı: Ova, sahra

Kaynakça

- Ahmet Vefik Paşa (2000), *Lehçe-i Osmânî*, Ankara: TDK Yay.
- ALTINÖZ, İsmail (2007), "XVI. Yüzyıl Osmanlı Devlet Yönetimi İçerisinde Çingeneler", *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneler*, İstanbul: Simurg Yay.
- AMBROS, Edith Gülçin (1992), "Six lampoons out of Faqîrî's Risâle-i ta'rifât", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes in memoriam Anton C. Schaendlinger*, 82, 27-36.
- AVCI, Casim (2008), "Rum", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- CEYLAN, Ömür (1996), "Divan Şiirinde Emniyet ve Asayiş Görevlileri: Muhtesib, Şahne, Ases", *Tarih ve Medeniyet*, 28, 37-40.
- ÇELİK, Büşra (2019), "16. Yüzyıl Şairlerinden Fakîrî ve Şiirleri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2, 787-844.
- ÇETİN, Cemal (2013), *Ulak Yol Durak, Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler)*, İstanbul: Hikmetevi Yay.
- ERYILMAZ, Bilal (1992), *Osmanlı Devleti'nde Toplum*, İstanbul: Ağaç Yay.
- GÖK, Taner (2016), "Fakîrî'nin İstanbul Şehrengizi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 21, 233-282.
- GÜVEN, Hikmet Feridun (1997), *Klasik Türk Şiirinde Hiciv*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KAFADAR, Cemal (2009), *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, İstanbul: Metis Yay.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (2000), *Anadolu'da İslâmiyet*, İstanbul: İnsan Yay.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad (1926), "Onuncu Asır Hayatına Ait Vesikalar", *Hayat Mecmuası*, 2, 145-147.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1957), *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*, İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yay.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1984), *Divan Edebiyatı*, 4. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- MARSİGLİ, Luigi Fernando (2019), *Osmanlı'da Sosyal Sınıf ve Kimlikler*, (Haz. Kudret Altun), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- MASTERS, Bruce (2017), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918*, İstanbul: Doğan Kitap.

- Nesrin (1938-1939), *Risale-i Tarifat'ın Edisyon Kritiği*, İstanbul Üniversitesi Türkoloji Disiplini 5. Sömestir Travayı.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1993), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, 2. Baskı, Ankara: TTK Yay.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: MEB Yay.
- UZUN, Mustafa (2008), "Risale", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1984), *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara: TTK Yay.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1994), "Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- YILMAZ, Kaşif (1977), *Fakîrî, Şehrengiz-i Fakîrî, Risâle-i Ta'rifât*, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Dalında Doktora Tez Öncesi Çalışması, Erzurum.
- YILMAZ, Kaşif (1993), "Fakîrî'nin Kanûnî'ye Sunduğu Risâle-i Ta'rifat Adlı Eserinin Kültür ve Medeniyet Tarihimiz Açısından Önemi", *Yedi İklim*, 42, 44-46.